

Ангел В. Ангелов, проф. д. н.

Институт за литература – Българска Академия на науките

В НАСТЪПЛЕНИЕ СРЕЩУ МОДЕРНОСТТА: ЕМИЛ ЩАЙГЕР ПРЕЗ 1960-ТЕ

Резюме. Целта ми е да покажа как ценностите, които ръководят Щайгер в отношението му към литературата и към обществото, престават да бъдат актуални през първата половина на 1960-те. Стремя се също така да покажа по-общата промяна, която настъпва в изследователските подходи в литературознанието и в социалните ценности.

В хода на изложението обсъждам как Щайгер създава:

- своя образцова, идеално-типова поетика;
- как я свързва с нормативни поетики, създадени преди 1800;
- как обновява постановки на нормативните поетики чрез модерната историческа нагласа към литературните форми.

Скицираната от Щайгер поетика е образцова, но не е предписваща и изключваща; тя включва модерни и е открита към бъдещи литературни форми.

Тази постановка е различна от враждебността, която Щайгер засвидетелства към модерната литература в публикациите си през същото десетилетие. Разбирането му за стил се отнася както за литературата и за изкуството, така и изобщо за живота на една епоха. Той критикува иманентните тълкувания, които не се основават на историческо знание за съответното литературно произведение, а го тълкуват от позицията на съвременни читатели. Според Щайгер „собствено литературоведската работа започва едва тогава, когато сме достигнали до възможността да четем произведението като негов съвременници“.

Концепцията му не допуска взаимодействието с миналото, защото предпоставя, че съвременността стои ценностно по-ниско, че не е равностойна на „класическото време“. Осъждането на съвременността и на съвременната литература е елемент от реторичната стратегия на съчиненията му от 1960-те. Модерното изкуство не е в състояние да създаде нравствени образци на общностен живот, каквито създава класическото изкуство. Концепцията на Щайгер е за общностен живот, при законът и личната свобода не са в противоречие.

Общото ми заключение е, че динамичните промени в хуманитарните науки през 1960-те подтикват Щайгер концептуално да се оттегли изцяло във времето 1770–1830. Подходът му загубва своята привлекателност, а класицизмът му започва да изглежда анахроничен.

Ключови думи: анти/модерност, стил, тълкуване, класическо произведение, дух на времето

Целта ми е да покажа как ценностите, които ръководят Щайгер в отношението му към литературата и към обществото, престават да бъдат актуални през първата половина на 1960-те. Ще се стремя също така да покажа, че това е част от по-общ процес на промяна в изследователските парадигми в литературознанието и в социалните ценности.¹

Годишите от втората половина на 1950-те до края на 1960-те са богати на нови подходи към историята на литературата и към литературното произведение: „отворена творба“, структурализъм, семиотика, рецептивна естетика, диалогична херменевтика, социология на литературата², използване на числови методи, на постановки от теория на информацията и от кибернетиката, подемат се и се преобразуват постановки за езика и за литературата от 1910–1930-те.³ Райнер Розенберг смята, че именно социалната и научна динамика на 1960-те дава тласък към модернизиране на литературознанието и в двете немски държави. Тезата му обаче може да се отнесе не само към литературознанието във ФРГ и в ГДР, но и към изследванията на литературата в други страни от Европа. Под модернизиране Розенберг разбира „сложен процес: на диференциране или на реорганизиране на [научните] дисциплини

¹ Годишите от края на 1950-те до края на 1960-те са време на динамични промени в социалното поведение, в ценностите, в начина на мислене за големи части от населението в Европа. На тези промени, разпознати като радикализиране на модерността, се противопоставя една най-общо казано консервативна и антимодерна рефлексия и поведение. Тя е по-слаба и по-трудно забележима; по-многобройни са материалите, от всякакъв вид, които се отнасят до демократичните, революционни и сциентистки поведения и ценности. В България в областта на хуманитарната рефлексия и на художествената литература се проявяват и двете ценностни ориентации. Антимодерната е анализирана върху различен материал от Бойко Пенчев и от Пламен Антонов (ПЕНЧЕВ, Б. *Прогресисти и консерватори*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2023, с. 140–225; АНТОНОВ, П. Неоавангардисткият спазъм на 90-те: контрамодерни рефлексии в българската проза – В: *Под знака на европейските културни диалози*. В памет на проф. Боян Ничев. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007).

² Дори да има елемент на случайност в това, че новото издание на книгата на Левин Шюкинг „Социология на формирането на литературния вкус“ се появява през 1961 г. (първо изд. 1923, второ 1931), то публикуването ѝ е показателно за промяната в изследванията на литературата, както и за преработването на авангардни постановки от първите три десетилетия на XX в. (SCHÜCKING, L. L. *Soziologie der literarischen Geschmacksbildung*. Bern: Francke, 1961). Отбелязвам този факт, защото повечето примери, с които Шюкинг подкрепя твърденията си за обуславянето на литературния вкус от външни фактори, са отпреди 1800 г., най-вече от английския XVIII в. Това, което е валидно в по-слаба степен за времето преди модерността, с още по-голяма сила важи при създаването на модерната литература през XIX в. в Европа, вкл. за Ваймарския класицизъм. Свидетелство за ориентирането на литературните изследвания в социологическа посока в началото на 1960-те във ФРГ е и публикуваната в превод книга на Роберт Ескарпи „Книгата и читателят. Проект за литературна социология“ (ESCARPI, R. *Das Buch und der Leser. Entwurf einer Literatursoziologie*. Köln: Westdeutscher Verlag, 1961).

³ Литературата върху историята на германистиката и на литературознанието във ФРГ след 1945 е огромна. Обзор на подходите в немскоезичното литературознание през XX в., направен в самия край на 1960-те: WEHRLI, M. *Deutsche Literaturwissenschaft*. – In: *Literaturwissenschaft und Literaturkritik im 20. Jahrhundert*. Bern: Kandelaber, 1970, S. 9–34, спец. 16–34).

в съответствие с актуалните промени на техните обекти; на променящи се социални изисквания към научните постижения; на отваряне на дисциплините за новите глобални научни тенденции и преструктуриране на [научните] институции в съответствие с новото подреждане на знанието“⁴.

1. „Наченки на една образцова поетика“

Ще започна с основните положения на кратката статия „Наченки на една образцова поетика“ (Andeutung einer Musterpoetik) от 1961 г.

В началото Щайгер говори за затруднението да бъде отнесено многообразието от литературни произведения по недвусмислен начин към родовете епос, драма и лирика. След това напомня, че прилагателните епическо, лирическо и драматическо следва да се разделят от съществителните епос, лирика и драма. Необходимостта от подобно разделяне Щайгер обосновава в „Основни понятия на поетиката“ (1946). Усилието му е да установи идеално-типови характеристики, които да бъдат валидни за всеки от трите литературни рода и които да са независими от историческите промени на литературните форми. Достига до извода, че е за предпочитане да не се говори за епос, лирика и драма, а за къси и дълги стихотворения, за къси и разгърнати разкази, било то в стихове или в проза, и за произведения, предназначени за сцена, в които той включва и музикалните сценични произведения.⁵

За разлика от „Основни понятия на поетиката“, където епическо, драматическо и лирическо възплащават три основни състояния на времето, тук основният определител е пространството. По отношение на произведенията, предназначени за сцена, Щайгер скицира именно антропология на пространството – отношението между сцена и зала. Навярно не е познавал сходната и по-разгърната антропологична концепция на Ортега-и-Гасет в „Идеята за театър (Едно съкращение)“, 1946⁶. За разлика от „Основни понятия на поетиката“, тук Щайгер включва прозата като равностойна на епоса. Това е съществена промяна на убеждението му, че само стихотворният епос е литература (Dichtung), макар то да не е изказвано пряко. Нещо повече – в тази статия Щайгер изравнява интересно и значимо. Интересното за него (както и за историка на изкуството Ханс Зедълмайр) е отрицателна категория: „в един роман – съобщението трябва да е принципно по-интересно, по-значимо, отколкото в епоса“ (с. 256). Целта на Щайгер е да установи възможен нормативен принцип.

Същевременно оставя целенасочено без внимание разликата в ка-

⁴ ROSENBERG, R. *Verhandlungen des Literaturbegriffs. Studien zu Geschichte und Theorie der Literaturwissenschaft*. Berlin: Akademie Verlag, 2003, S. 244.

⁵ STAIGER, E. *Andeutung einer Musterpoetik*. – In: *Methoden der deutschen Literaturwissenschaft. Eine Dokumentation*. Frankfurt/M.: Athenäum, 1971, S. 253. (Отправките по-долу в текста са по това изд.)

⁶ Вж. в: ОРТЕГА-И-ГАСЕТ, Х. *Есета*. Т. 2. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993, с. 194–220; ОРТЕГА-И-ГАСЕТ, Х. *Естетически есета*. София: Наука и изкуство, 1984, с. 352–382.

чеството на произведенията. Самата постановка за образцова поетика включва нормативен принцип, но не е нормативна, защото не постановява като образцов само определен модел епос, лирика и драма. И отново за разлика от други свои съчинения, тук Щайгер заявява: „Не следва да се позоваваме на избрани образци, напр. на старогръцките драми или на лириката на Гьоте. Така бихме извършили прегрешение спрямо нашето историческо съзнание“ (с. 252). Нормативният принцип не трябва да дава предимство на нито един модел лирика, драма или епос (с. 259).

Проблемът за границата, за ясните очертания, основен за изследователската нагласа на Щайгер, намира тук своето решение в понятието „диапазон (Spielraum)“. То, смята Щайгер, е фундаментално за поетиката, защото „опосредства между канона на нормативната поетика в стария стил и историческото знание за многообразната същност на литературата (Dichtung)“ (с. 260). Диапазонът или обхватът (der Spielraum) е различна за всеки един от трите рода: „Всички поетически форми имат присъщ им диапазон, който не може да бъде прекрчаван, без да бъде заплашен смисълът им. Лириката трябва да компенсира липсващата екстензивност чрез интензивност. Дългият разказ в стихове от своя страна не следва да ни уморява чрез непрекъснатата интензивност. Ако стихът отпадне, то тематиката трябва да стане по-интересна. Сценичното произведение трябва да въздейства от разстояние, от издигнато и обособено пространство върху много хора и не трябва да е твърде изискано, твърде незабележимо и дискретно“ (с. 259–260).

Литературно произведение, което се разполага вътре в диапазона на един от трите рода, съответства на този род. Това, което е извън диапазона (обхвата), следва да се обозначи като погрешно спрямо рода. По сходен начин, добавям към твърдението на Щайгер, един обект, който се показва в музей или в галерия, се превръща в артефакт и може да бъде разглеждан като произведение на изкуството именно вследствие на институционалното му пространствено рамкиране.

Целта ми не е да обсъждам дали образцовата, идеално-типовата поетика на Щайгер има основание и дали литературният му опит е включвал извъневропейски литератури, а да посоча желанието на Щайгер да свърже своята поетика с нормативните поетики от преди 1800 (Скалигер, Боало) и да ги обнови чрез модерната историческа нагласа към литературните форми. Скицираната от Щайгер поетика е образцова, но не е предписваща и изключваща; тя включва модерни и е открита към бъдещи, все още несъществуващи литературни форми (с. 260). Тази постановка е различна от враждебността, която Щайгер засвидетелства към модерната литература в публикациите си през същото десетилетие.⁷

⁷ За първи път в негова статия се появява името на Бертолд Брехт в едно изречение заедно с името на Торнтън Уайлдър.

2. Проблемът за стила

В статията „Проблемът за обрата на стила“, 1963, Щайгер разисква въпроса каква да бъде историята на немската литература, специално в годините 1770–1830. Наистина през 1960-те за различни страни в Европа това е актуална литературоведска задача – да се напишат и какви да бъдат историите на националните литератури. Наистина създаването на национални и на сравнителни истории на няколко литератури – романски, славянски, е било осъществявано и преди това, но социалните и ценностни промени през 1960-те подтикват към ново осмисляне на историята и оттам и на историята на изкуствата. В осъществяването на тази задача Щайгер обаче не се включва; не написва история на литературния стил между 1770 и 1830. Независимо от това статията може да се чете и като програма или като обсъждане на възможността да се напише подобна история.

На едно понятие обаче, макар то да не е свързано непосредствено с историята на литературата, искам да обърна внимание. Щайгер употребява три пъти “Evidenz”⁸; това понятие, смятам, е показателно за отношението му към литературата и към историята на литературата. Щайгер изисква от литературознанието, но всъщност от своя подход, „висша очевидност“ (höchste Evidenz) в тълкуването на стила на едно произведение или на една епоха, но също така и при обосноваването на историческата последователност. Тълкувателят или историкът трябва да достигне до твърдения или изводи, които няма нужда повече да бъдат обосновавани: „Неговият предмет е единствено чистият естетически феномен, а истината, към която се стреми, се нарича очевидност“⁹. Целта е: „Читателят трябва да остане с впечатление: така е трябвало да стане“¹⁰.

Макар твърдението да е отнесено към тълкувателя и към историка на литературата, то е показателно най-вече за изискването за валидност, което Щайгер е поставял към своите изследвания. Две години по-рано Щайгер обосновава очевидността на тълкуването в кратък текст, прочетен като радиоекция в 1961 – „Проблемът за научното тълкуване на поетически произведения“¹¹. Личната му цел е била тълкуването, което той предлага, да

⁸ STAIGER, E. *Stilwandel. Studien zur Vorgeschichte der Goethezeit*. Zürich / Freiburg i. Br.: Atlantis Verlag, 1963, S. 8, 14, 19.

⁹ В друго изследване превеждам ‘Evidenz’ като „непосредна откроеност на присъствието“. Преводът се отнася до употребата на понятието от Ерих Ауербах в „Данте като поет на земния свят“, 1929. Там посочвам и възможно въздействие върху Ауербах от етиката на Макс Шелер. (АНГЕЛОВ, А. *Филология, литература и символна география на Европа: Ерих Ауербах, Лео Шпитцер, Едуард Саид, Стефан Цвайг и Хуго фон Хофманстал*. София: б. и., 2022: с. 41.)

¹⁰ ЩАЙГЕР, Е. Проблемът за обрата на стила. – *Литературна мисъл*, XXVIII, 1984, кн. 5, с. 110, 115.

¹¹ STAIGER, E. Das Problem der wissenschaftlichen Interpretation von Dichtwerken. – In: *Worte und Werte. Bruno Markwardt zum 60. Geburtstag*. Berlin: De Gruyter, 1961, S. 355–358. (Отправките по-долу в текста са по това изд.)

придобие характера на непосредствена очевидност (Evidenz) за читателя. Вътрешната съгласуваност (Einstimmigkeit) на тълкуването обаче не е самостойна, тя трябва е в съответствие с вътрешната съгласуваност на тълкуваното произведение. Именно очевидността, тази непосредност (Evidenz) на присъствието поражда същото чувство и у читателя (с. 357–358). Изводът му е, че „истината на тълкуването има характера на очевидност“ (с. 358).

Една история на литературата предполага обосноваване или отхвърляне на понятието за епоха, както и обосноваването на процеси, промени и прекъсвания. Щайгер предлага своето решение: да се установи общото в различieto между произведенията на един писател или между произведенията на различни писатели; само анализът на произведенията може да доведе историкът на литературата до обобщаващото разбиране за епоха. Промяната, която се осъществява вътре в епохата, която е сигнал за нейния край или за ново начало, може да се открие в стила на литературните произведения.¹²

Щайгер привежда доводи, че литературата допринася за създаването на обществени структури и събития (на Стария режим и на Френската революция), но че тя също така не е само продукт на обществените отношения. Заключение му е, че и двете позиции (марксистката и тази на Хайдегер) „са теория и могат еднакво приемливо да бъдат подкрепени чрез неизчерпаеми примери от опита“¹³. Цитираното изречение потвърждава, че Щайгер предпочита практиката на тълкуването, без да я подчинява на определена философска система.¹⁴ По-нататък в статията той отново заявява, че и двете позиции

¹² ЩАЙГЕР, Е. *Проблемът за обрата на стила*, с. 111; STAIGER, E. *Stilwandel*, S. 11.

¹³ ЩАЙГЕР, Е. *Проблемът за обрата на стила*, с. 110.

¹⁴ Въздействието на философията на Хайдегер върху Щайгер е забележимо до „Основни понятия на поетиката“ (1946) включително. И в двете книги („Основни понятия на поетиката“ и „Времето като въображение на поета“), в които той използва като теоретична основа онтологията на Хайдегер, по-убедителната част са проникновените анализи на поетически произведения, а не толкова теоретичната постановка. По-силна изглежда е била личната привързаност към философа, за което съдя и от статиите в „Нойе Цюрхер Цайтунг“ (NZZ 23.1.1936; NZZ 27.9.1959; NZZ 5.10.1969). Още в началото на 1960-те Александър Гелай изследва свободния начин, по който Щайгер усвоява философията на Хайдегер. Историкът на литературата, смята Гелай, заема само тези понятия от философа, които могат да допринесат за разбирането на литературните творби, на тяхната конкретност; а тълкуването на литературната конкретност променя понятията: GELLEY, A. Staiger, Heidegger, and the Task of Criticism. – *Modern Language Quarterly*, 23.3 (1962), pp. 198–201. Сбито и ясно изложение на промените в отношението на Щайгер към философията на Хайдегер вж. у Дистелмайер: DISTELMAIER, O. *Fundamentalästhetik und Normativität Untersuchungen zu Emil Staigers Fundamentalpoetik im Hinblick auf Heinrich Rombachs "Strukturontologie" und Theodor W. Adornos "Ästhetische Theorie"*. München (Hochschulschrift), 1973, S. 13–20. Дистелмайер анализира статията от 1936 не толкова като защита на концепцията на Хайдегер за художественото произведение, а като обявяване на промената, станала вече аполитическа позиция на Щайгер. „Впечатляващо в защитата, която Щайгер прави на концепцията за художественото произведение на Хайдегер, е, че той изобщо не се занимава с концепцията. Наистина в тази статия Щайгер „се оттегля изцяло в извънрековото ... в чистата съкровеност на вечно човешкото, разграничавайки се от „мръсния“ гешефт

са еднакво приемливи: „Новото самочувствие на немския бюргер ок. 1750 не обосновава буржоазната трагедия. И отново същото: тя е свързана с него; един и същ обрат обхваща обществения строй и литературата“¹⁵. В рецензия, публикувана в 1950, Щайгер също обръща внимание и на социалната среда, в която и за която твори писателят, макар това за него да не е централен проблем: „Социалната среда на творчеството на Виланд е изключително тясна. Ето защо той просто е принуден непрекъснато да предприема в антични костюми своите образователни романи“¹⁶.

Разбирането му за стил не се отнася само до литературата или до изкуството, защото той включва в стила всички елементи от живота на една епоха. Смятам, че тъй като в тази статия Щайгер мисли и за социалните промени, и за стиловете на социално поведение, той използва съчетанието „държава и общество“ и навсякъде има пред вид обществото, а не, както обикновено, общността. „Всичко и всяко нещо, което хората създават, мислят и чувстват, с което се кичат, в което живеят, което управлява живота им в държавата и в обществото, може ... да бъде разбрано като стил“¹⁷.¹⁸ В „Понятието за стил“ (1968) Щайгер определя стила като „нещо еластично, живо, което наистина е подредба, но това е по-скоро, да си послужим с думите на Гьоте, „една жива подредба“¹⁹. Анализирайки стиховете размери в творчеството на Гьоте, Шилер, Клопшток, Щайгер допълва определението си за стила с: „Индивидуалното се издига до нормата; нормата бива индивидуализирана“. Стилът е „закон и импровизация, единство от закон и склонност“.²⁰ Привеждам тези определения на Щайгер, защото в тях той изказва не само концепцията си за стила, но и ценностите, които са в основата на разбирането му за литературата, за общността и за отношението между тях.²¹

на делника и от историческата „случайност“ (S. 46). След „Основни понятия на поетиката“ Щайгер нееднократно заявява своето недоверие към чистата теория или към този, който „украсява своя мързел с високомерни, несъответни теории“ (STAIGER, E. *Das Problem der wissenschaftlichen Interpretation von Dichtwerken*, S. 357).

¹⁵ ЩАЙГЕР, Е. *Проблемът за обрата на стила*, с. 115.

¹⁶ STAIGER, E. Friedrich Sengle: Wieland. – *Trivium* VIII, 1950, Jahrgang, H. 1, S. 74.

¹⁷ ЩАЙГЕР, Е. *Проблемът за обрата на стила*, с. 112.

¹⁸ Понятието за стил престава да е актуално в литературознанието и в изкуствознанието през 1970-те, но се премества в историята и в социологията на делника, както и в медиазнанието (вж.: BECHER, U. A. J. *Geschichte des modernen Lebensstils. Essen–Wohnen–Freizeit–Reisen*. München: Beck, 1990). На бълг. ез. вж. изследванията на Силвия Петрова, посветени на проблема „лайфстайл“. За историята на изследванията върху проблематиката на стила в изкуството до началото на 1950-те вж. статията на Майър Шапиро „Понятието стил“ в: ШАПИРО, М. *Художник, общество, стил. Избрани студии и статии*. София: Български художник, 1993, с. 238–279. Критическият исторически преглед на стилистичните концепции е съчетан с формулирането на собствената концепция на Шапиро.

¹⁹ STAIGER, E. *Der Begriff des Stils*. Ein bisher unveröffentlichter Vortrag von Emil Staiger. Textedition Jørgen Sneis. – *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft*, 63 (2019), S. 105.

²⁰ Ibid., S. 112.

²¹ Йорген Снайс обосновава защо стилът е централно понятие в концепцията на Щайгер за литературата: SNEIS, J. *Der Begriff des Stils*, 1968. Ein bisher unveröffentlichter Vortrag von

Мисловната нагласа на Щайгер, езикът с който си служи, за да опише възможната история на стила, предполагат разграничение спрямо позитивизма (той отделя значително място, за да разсъждава за позитивистката нагласа спрямо литературата) и спрямо историята на духа (*Geistesgeschichte*).²² Теоретични постановки през 1960-те насочват изследователското внимание към читателската публика, но Щайгер навярно би определил това като социология, която няма отношение към спецификата на литературата и към автономността на литературознанието като научна дисциплина.

Щайгер обобщава своя метод по следния начин: „Истинското тълкуване се основава на коментар ... в истинското тълкуване е вплетен коментар, който дава сведения за състоянието на езика, тежестта, значението, аурата на думите, вярата, мисленето, нравите на времето и ако евентуално текстът го изисква, разяснява и социалното, и политическото положение. ... Същинското тълкуване, което се отнася до въздействието, силата и интензивността, до съгласуваността на частите, до единството в многообразието, разглежда това, което се е изплъзнало от времето, произведението *sub specie aeternitatis*“²³. Смятам за съществено, че рефлексията върху собствения му подход съответства на тълкуванията, които Щайгер прави на конкретни произведения.²⁴

В радиоекцията, за която стана дума по-горе, Щайгер най-сбито обосновава своята идея за научност на тълкуването: то е във възможно пълното възстановяване на историческата (езикова, биографична, микро- и макросоциална) среда на произведението. Тази първа част от тълкуването предпазва от грешки. Втората част е собствено естетическата – откриването на вътрешната съгласуваност на произведението. Между двете части няма причинна връзка, естетическата не се извежда от историческата; историческата е само подготовка: „То [тълкуването] няма убеждаващата сила, която е

Emil Staiger. – In: *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft*, 63 (2019), S. 95–96. Едно негово наблюдение добре описва част от научните нагласи през втората половина на 1960-те. Щайгер прочита „Понятието за стил“ на колоквиум, организиран от Пол де Ман: „Щайгер говори в 1968 пред публика, която иска да разруши подобни представи за единното и (вътрешно) съгласувано художествено произведение“ (ibid., S. 102), каквато именно е концепцията на Щайгер. Но тъй като в колоквиума участват представители на различни литературоведски направления, наблюдението на Снайсе се отнася преди всичко за „т. нар. деконструкция“.

²² Определение на стила, което е сходно с предложеното от Щайгер, може обаче да бъдат открито и при представител на духовно-историческата школа. През 1922 г. Фриц Щрих определя стила така: „Назоваваме своеобразието на израза на епоха, нация или личност, чрез което тя се различава спрямо всички други, както и единството на нейния израз, което я превръща в цялост - стил на епохата, нацията, личността. Стилът е единна и своеобразна форма, в която се проявява във времето и пространството вечната човешка субстанция. Историческата наука следователно ... е история на стила“ (STRICH, F. *Deutsche Klassik und Romantik oder Vollendung und Unendlichkeit. Ein Vergleich*. München: Meyer & Jessen, 1924, S. 3).

²³ ЩАЙГЕР, Е. *Проблемът за обрата на стила*, с. 110; STAIGER, E. *Stilwandel*, S. 8.

²⁴ За актуалността на темата говори следното обстоятелство. Статията на Щайгер е публикувана през април 1962. Същата година един от въпросите, които са включени в дневния ред на годишната конференция на германистите (Mannheimer Germanistentag) в Манхайм в 1962 е за отношението между история на литературата и тълкуване.

присъща на едно логическо заключение“²⁵.

В първата част на лекцията Щайгер критикува иманентните тълкувания, които не се основават на историческо знание за съответното литературно произведение, а го тълкуват от позицията на съвременни читатели. С това Щайгер опровергава разпространеното и тогава, и по-късно твърдение, че принадлежи и е един от създателите на иманентното тълкуване.²⁶

Урсула Амрайн изследва антимодерните концепции в швейцарската германистика от 1930-те до 1960-те; Амрайн смята, че социалната им функция е била да обосновават национална швейцарска литературна политика, но и да я доближат до официалната германска линия между 1933 и 1945 г. Резюмирам някои положения от студията ѝ. Тезата за автономията на художественото произведение, отстоявана от Щайгер, „е насочена срещу прочит, който разполага литературата в политическия контекст на своето време“.²⁷ Разбирането на литературознанието като филология, като съсредоточаване върху стила на произведението, е същевременно отказ да се обсъжда социалната функция на художествената литература, историчността на произведенията, както и историческото място на собствената научна дисциплина. Стилистичният подход на Щайгер се противопоставя на духовно-историческите синтези, но възпроизвежда установения от духовно-историческата школа литературен канон и неговите характеристики – органична цялост на произведенията и на епохите – ранно време, зрялост, късно време; неприемане на фрагментарно, на недостатъчно организираното; на разбирането „изкуство за изкуството“, на nihilизма.²⁸ Нека да добавя, че тези характеристики са общи не само за духовно-историческата школа и за стилистичната концепция на Щайгер, но също и за концепцията за социалистическия реализъм. Антимодерността, смятам, е споделена на Изток и на Запад през десетилетията 1930-те–1960-те. Иманентното тълкуване, смята авторката, се отнася към художествената литература така сякаш националсоциализмът не е съществувал. Заслуга на Петер Сонди е, че той назовава структурната причина, поради която в швейцарската

²⁵ STAIGER, E. *Das Problem der wissenschaftlichen Interpretation von Dichtwerken*, S. 358.

²⁶ Почти по същото време, през 1963 г., Бено фон Визе заявява: „Принципното разделяне между исторически анализ и тълкуване, е в самото си основание безсмислено“ (WIESE, B. v.: *Geistesgeschichte oder Interpretation*. – In: *Methodenfragen der deutschen Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 1973, S. 85). Бено фон Визе мисли най-вече за историческо изследване на поетическите форми и на тяхното въздействие (напр. на френския епистоларен роман от XVIII в. върху „Страданията на младия Вертер“), а не на социалната историческа среда. Но той не изключва възможността тълкуването на литературни произведения да използва и социологически елементи, каквото е отношението между автор и читателска публика (ibid., S. 98). За да бъде тълкуването убедително, нужно е да се уравнирват различни подходи, смята той, и внимателно критикува Щайгер за това, че преувеличава ролята на чувството.

²⁷ ARMEIN, U. *Diskurs der Mitte. Antimoderne Dichtungstheorien in der Schweizer Germanistik vor und nach 1945*. – *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur (IASL)*, Jg. 26 (2001), H. 1, S. 52.

²⁸ Ibid., S. 51–57.

германистика в тези години отсъства самокритична рефлексия върху миналото.²⁹ Според Амрайн именно антимодерната мисловна фигура на равновесния „център“ (Mitte), исторически, социален и естетически, е позволила на швейцарската германистика да поддържа до средата на 1960-те илюзията за своята неутралност спрямо политиката на нацистка Германия.

Ще подкрепя извода на Амрайн за фигурата на равновесието – „център“ (или „среда“), с два цитата от Щайгер. Първият е в статия, публикувана в 1963, озаглавена „Немската класика“. Статията представя в сбит вид концепцията на Щайгер за класическото: „От тази гледна точка [на Шилер и на Гьоте] старите гърци изглеждат като най-чисто възплъщение на природните форми на човешкия живот, като здрава, устойчива среда, около която се завърта световната история в по-близки и по-отдалечени кръгове и от която тя може да се отдалечи, само за да се завърне отново към нея“³⁰. За Щайгер немската класическа литература ок. 1800 г. е именно „равновесие“ и „среда“, естетическа и морална. Среда, мярка, равновесие са и основни характеристики на разбирането за класическата форма.

Вторият цитат е от по-късната статия „Едно изречение от съчинението на Гьоте за Винкелман“: „С това е означено равновесието на неговата [на Гьоте] човечност, както и равновесието на жизнено богатата красота и едновременно и неразривно – равновесието на немската класика, което отново и отново ни подтиква да ѝ отредим средата сред останалите нравствено-естетически възможности“³¹. Тази позиция е характерна не само за германистиката, но и за други клонове на хуманитарното знание. В изкуствознанието неин най-красноречив изразител е Ханс Зедълмайр, чиято книга „Загуба на средата“, публикувана през 1948 г., достига девет издания за по-малко от тридесет години.

3. Същността на миналото е неизменна

Диалогичната херменевтика, формираща се в теологията и във философията в Германия през 1920-те не оказва въздействие върху мисленето на Щайгер, нито херменевтиката, която Гадамер и други философи разработват през втората половина на 1950-те и през 1960-те. Диалогичната херменевтика остава чужда на Щайгер, защото позицията му концептуално не допуска диалога, тя предполага минало, което не взаимодейства със сегашното. Равнопоставеност на историческите времена при подобна позиция не е възможна. За Щайгер класическото е съчетание между авторитет и отговорност. „Как стоим ние днес пред Гьоте?“, пита Щайгер.³² Същият е въпросът, който го ръководи в монографията му за Шилер (1967). В публичните му лекции

²⁹ Ibid., S. 55–56.

³⁰ STAIGER, E. Deutsche Klassik. – In: *Das Erbe der Antike*. Zürich–Stuttgart: Artemis Verlag, 1963, S. 244.

³¹ STAIGER, E. *Spätzeit. Studien zur deutschen Literatur*. Zürich: Artemis Verlag, 1973, S. 18.

³² STAIGER, E. *Goethe*. Bd. I., 4. Aufl. Zürich: Atlantis Verlag, 1964, S. 12.

обвиненията срещу модерната литература и модерното общество стават обичайни. Именно тази атака срещу модерността проявява отчетливо и естетическите, и социалните ценности, върху които Щайгер е изградил своята позиция. Тъкмо когато подходът му започва да губи популярност, Щайгер започва да се отнася към творчеството на Гьоте така, сякаш то е свещен текст.

Концептуално Щайгер стои най-близо до херменевиката на Дилтай – литературният историк да стане съвременник на епохата и на автора, чиито произведения тълкува.³³ Психологизма на Дилтай обаче Щайгер не споделя. Косвено потвърждение за привързаността на Щайгер към определена линия от литературно-историческото познание от втората половина на XIX в. (Хайм, Дилтай) откривам в оценката, която Щайгер прави за книгата на Фридрих Зенгле „Виланд“: „Той не се оставя да му въздействат нито старите, ... прикачени към немската словесност етикети (Просвещение, Буря и натиск, романтизъм), нито господстващите тенденции на модерното литературознание, а следва неотклонно своя път и има смелостта да напише книга в духа на Хайм и на Дилтай. Колко благотворно е това след толкова усложнена феноменология и онтология. Колко ободряващо, как саморазбиращо се правилно е то!“³⁴ Тази почти изцяло положителна оценка за книгата на Зенгле, съставлява основната част от рецензията и свидетелства едновременно за разграничаването на Щайгер от съвременността, този път – от литературоведската. В оценката се проявява и трайното недоверие на Щайгер към теорията изобщо след „Основни понятия на поетиката“.

Близостта до литературната херменевика от XIX в. е причината Щайгер да не различава автора в произведението от живия автор: „Той не прави разлика между автор и текстов субект и смята, че е саморазбиращо се ... да се възприема поезията така, както е смятал авторът“³⁵. За сравнение – във вто-

³³ През 1959 г. се чества седемдесетгодишнината на Хайдегер. В посветения на юбиляря сборник е публикувана статията на Гадамер „За кръга при разбирането“, в която авторът говори именно за наивната вяра на историзма, че е възможно историкът да се премести в духа на някоя епоха, да мисли с нейните понятия и представи, за да постигне историческа обективност, а не с понятията и представите на своето време. Дори да е познавал този или други текстове на Гадамер, Щайгер не ги е възприел като методология. За близостта до Дилтай в подхода на Щайгер и за разликата с Гадамер вж.: BÖHLER, M. Die Kunst der Interpretation als Interpretation zur Kunst – oder die dorische Vorzensur. – JOACHIM, R. (Hrsg.). *Bewundert viel und viel gescholten. Der Germanist Emil Staiger*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2009, S. 65–72. Дистелмайер посочва, че подходът на Щайгер е задължен на Дилтаевия анализ на разбирането (DISTELMAIER, *Fundamentalästhetik und Normativität Untersuchungen zu Emil Staigers Fundamentalpoetik...*, S. 26–31). Волфганг Баслер, анализирайки концепцията на Дилтай за разбирането, също отбелязва връзката на подхода на Щайгер с този на Дилтай (BASSLER, W. “Verstehen und Interpretieren” oder “Verstehen als Grundlage der Interpretation”. Ideen über Diltheys Begriff des Verstehens. – In: 1955–2005: *Emil Staiger und “Die Kunst der Interpretation” heute*. Bern [u.a.]: Peter Lang, 2007, S. 189–201).

³⁴ STAIGER, E. Friedrich Sengle: Wieland. – *Trivium*, VIII, 1950. Jahrgang, H. 1, S. 73.

³⁵ RUSTERHOLZ, P. Adäquates Textverstehen? Fragen und Antworten Emil Staigers und Max Wehrli. – In: JOACHIM, R. (Hrsg.). *Bewundert viel und viel gescholten. Der Germanist Emil Staiger*, S. 119.

рата половина на 1960-те са изказани „революционни“ твърдения за „смъртта на автора“; пак по същото време, във „Валидността в интерпретацията“ (1967) Ерик Д. Хирш обсъжда инстанцията на автора като елемент от своята концепция за обективност на тълкуването на литературното произведение.

Две програмни твърдения на Щайгер от предишни десетилетия остават непроменени: „собствено литературоведската работа започва едва тогава, когато сме достигнали до възможността да четем произведението като негови съвременници“³⁶. В предговора към първия том на монографията за Гьоте през 1952 г. Щайгер пише: „Посещаваме поета в обстоятелствата на неговото време и на неговото място, може би с нови средства за тълкуване, като принцип обаче по същия начин, както правеше това старото почтено литературознание от миналия век (XIX в. – б. м., А. А.). Иначе не бихме открили сигурна основа за интерпретацията“³⁷. Сходно твърдение Щайгер изказва в послеслова към третия том „Гьоте“: „Ние се приспособяваме към неговия ритъм ... към неговата своеобразна индивидуална човечност“³⁸. Именно тази концептуална постановка на Щайгер критикува и Гадамер. Гадамер на два пъти в „За кръга на разбирането“ (Vom Zirkel des Verstehens) и в „Истина и метод“ препраща към „Изкуството на тълкуването“ на Щайгер. В „Истина и метод“ към положителната препратка (тя е същата и в „За кръга на разбирането“): „Вж. съгласуващото се с казаното описание (за херменевтичния кръг – б. м., А. А.), което дава Емил Щайгер в своето „Изкуство на тълкуването“, Гадамер добавя критичен коментар: „Все пак аз не бих приел, че работата на литературоведа започва едва тогава, „когато ние вече сме се пренесли в положението на един съвременен читател“. Това ние никога не сме, но въпреки това сме в състояние да разбираме, макар да не можем никога да стигнем до здрава „лична или времева тъждественост“³⁹. В полза на Щайгер обаче трябва да се добави, че той постига възможното в усилието си да забрави своята съвременност и да се превърне в читател, който е съвременник на тълкуваните произведения и дори да постигне (невъзможната) вътрешната гледна точка на самия автор.

Повтарящ се упрек при Щайгер е, че ние (т. е. неговите съвременници) сме обзети от себе си и поради това не виждаме висшия смисъл на историята – да разкрием широтата на възможностите ѝ. Необходимо е да се освободим от „лишената от достойнство деспотия на съвременните ценности (Zeitgeist), за да постигам онази свобода, която единствено миналото ни предоставя“⁴⁰. Миналото е за него съкровище от изгубени и забравени, но живи възможности. Любовта ни помага да ги открием, тя прави миналото да засияе в неговата изключителност. Грижата на историка на литературата

³⁶ STAIGER, E. *Die Zeit als Einbildungskraft des Dichters Untersuchungen zu Gedichten von Brentano, Goethe und Keller*. 3. Aufl. Zürich: Artemis, 1963, S. 12.

³⁷ STAIGER, E. *Goethe*. Bd. I. S. 8.

³⁸ STAIGER, E. *Goethe*. Bd. III. 2. Aufl. Zürich: Atlantis Verlag, 1963, S. 482.

³⁹ ГАДАМЕР, Х. Г. *Истина и метод*. Плевен: ЕА, 1997, с. 366.

⁴⁰ STAIGER, E. *Goethe*. Bd. I. S. 7.

е поезията от миналото да не бъде забравена и да не остане неразбрана, а задачата му е да тълкува поезията според замисъла на поетите. В хода на тълкуването историкът на литературата привлича елементи от други произведения на поета, както и от произведения на други поети от епохата, също така той привлича исторически сведения или сведения за живота на поета, но първостепенно е тълкуването, на което всички събрани факти се подчиняват. Към миналото са възможни, смята Щайгер, различни перспективи и позиции, но то остава неизменно като същност. Да тълкуваме миналото от съвременни позиции означава да търсим само своето отражение. Същевременно Щайгер смята, че „една нова култура никъде все още не се вижда, ... кой сериозно би се усъмнил в това“⁴¹. Когато пише тези редове в предговора към първия том от изследването си върху Гьоте, Щайгер предпочита да не забелязва новите посоки в западноевропейската култура в началото на 1950-те. Неговият поглед е обърнат към миналото.

Въпросът „Какво днес може да ни каже Гьоте?“ показвал, че сме се подчинили на принудата на съвременността. Едва когато този въпрос замре на устните ни и се преобразува в: „Как стоим ние днес пред Гьоте?“, само тогава сме служели на сегашното време, а не когато сме се оставяли то да ни предписва законите на мисленето.⁴² Четейки пасажа, чувам подходящата тържественост на изказа, от която обаче изпитвам безпокойство. При така поставения въпрос, образът на Гьоте придобива чертите на съдия. Последните няколко цитата са от въведението към първия том на монографията на Щайгер за Гьоте, 1952. За дванадесет години първият том достига четири издания, което свидетелства, че позицията на Щайгер продължава да има популярност и през първата половина на 1960-те. Въведението представя както подхода на Щайгер към творчеството на Гьоте, така и подхода му към миналото като изследователски проблем. Послесловът към третия том от изследването завършва така: „Ние се връщаме отново и отново към същото – не към неподходящия въпрос какво би могъл да означава Гьоте за днешното време, а към подобаващия – как стоим ние днес пред него: мярката на човека, която ни е завещана от предците, зад която трябва да застанем, ако искаме да останем верни на нашата история и да вървим към бъдещето с уверена крачка. Това е мярката, духът на Европа“⁴³.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid., S. 11–12. Същата позиция Щайгер защитава в речта, посветена на паметта на Ернст Бойтлер, в 1961 г. (вж. по-долу). Убеден, че е между съмишленици, Щайгер упреква остро онези, които могат да мислят другояче за миналото (STAIGER, E. Die glücklichen Augen. Rede an der Gedenkfeier für Ernst Beutler am 20. Februar 1961. – In: *Gedenkschrift für Ernst Beutler*. Zürich: Atlantis, 1962, S. 25).

⁴³ STAIGER, E. *Goethe*. Bd. III. S. 487. Критичен анализ на концепцията на Щайгер за Гьоте вж. в: HERMAND, J. *Fünfzig Jahre Germanistik. Aufsätze, Statements, Polemiken 1959–2009*. Bern: Peter Lang Verlag, 2009, S. 41–53. За Щайгер и за „класическото“ в творчеството на Гьоте – пак там с. 45–46. Вж. също анализа на Гампер на същия абзац от монографията на Щайгер за Гьоте (GAMPER, M. *Er schreibt für das Volk, nicht für die Masse. Die Ablehnung*

Наистина ли тази мярка е духът на Европа, само тя и никаква друга? Когато говори за минало, Щайгер има пред вид само едно минало, с чиято мярка той измерва сегашното – годините между 1770 и 1830 в Германия. От този период са подбрани само върховите представители на немската култура. Това е двойна редукция – спрямо многообразието на исторически епохи и спрямо пълнотата на определена епоха. Като читател бих искал да знам кои са „ние“, които Щайгер косвено призовава да бъдат верни на своята история; кои са тези, които трябва да зададат подобаващия въпрос? Всички, на които немският език е роден, без изключение? Реториката в съчиненията на Щайгер предполага наличието на общност и то от съмишленици, той не пише за своите колеги германисти или по-общо – историци на литературата. Последните страници от послеслова към третия том „Гьоте“ (и в този смисъл към цялото изследване) звучат като тържествена реч, която сякаш Щайгер произнася от някаква трибуна. Разбираемо е желанието да представиш своето като световно значимо, но ако не се интересуваш дали и за другите то има това значение, което има и за „нас“, това е просто незачитане на чуждите ценности. Подобни определения като цитираното Йост Херманд основателно нарича „панегирични преувеличения“⁴⁴.

4. Екскурс

Що се отнася до „мярката на човека“ – призивът звучи хуманистично и привлекателно, докато не се превърне в практика. Имам известен опит от прилагането на една единствена мярка към всички. През 1970 г. се навършваха сто години от рождението на Владимир Илич Улянов. Бях ученик; всеки ученик, предполагам не само в нашето училище, но във всички училища на Народна Република България, трябваше да напише съчинение за епизод от живота или за проблем от съчиненията на другаря Ленин. Подготвяхме се колективно; мисля, че часовете на класния ръководител бяха посветени на тази отговорна задача. Към колективната се добавяше индивидуалната подготовка на всеки от нас. Следваше състезание за най-добро съчинение в класа. Избраното съчинение отиваше на следващ етап – състезание между най-добрите съчинения от всеки клас в цялото училище; следващ етап – между училищата в района, в града и т. н. Изглежда безобидно, докато остава в областта на ученическите съчинения.

Още един спомен: в края на социализма в България, през 1988, по булевардите на София се появили билбордове с надпис „Революцията продължава“. Разбира се, бих предпочел да се беше появил надписът „Класиката

der gesellschaftlichen Moderne in der Schweizer Germanistik – Konzepte und Konsequenzen. – In: *Schreiben gegen die Moderne. Beiträge zu einer kritischen Fachgeschichte der Germanistik in der Schweiz*. Zürich: Shronos, 2001, S. 99).

⁴⁴ HERMAND, J. Op. cit., S. 352. Според Херманд „ние“ при Щайгер изразява претенцията авторът да представя образованото бюргерство в областта на културата, но без да е в състояние да погледне отвъд собствения си хоризонт (ibid., S. 345).

продължава“. Доколкото социализмът се представяше и за интернационализъм, то можеха да бъдат поставяни билбордове с варианти: „Световната, социалистическата, съветската, българската, словашката, финската класика продължава“. Но това би звучало миролюбиво, а социализмът беше представян като революционен.

Отношението на Щайгер отхвърля критическата нагласа към миналото; но той не допуска и взаимодействието, защото предполага, че съвременността стои ценностно по-ниско, че не е равностойна на „класическото време“. Няколко години след края на Втората световна война тази позиция предлага компенсаторен изход от близкото минало – назад към класиката, която е неизменна морална инстанция и неизменен художествен образец.⁴⁵ Историкът разстила съкровището на миналото; класическата литература въздейства облагородяващо върху индивида и върху общността, но само малцина днес разбирали и споделяли класическите ценности. Любовта на Щайгер към времето около 1800 има своята обратна страна в отричането на съвременната му литература. Все така в първия том от монографията си за Гьоте (1952) Щайгер заявява: „Ние сме до такава степен ужасени и унижени от поетите на съвременността, както навярно не е било никое друго поколение от миналото“⁴⁶.

Осъждането на съвременността или на съвременната литература е елемент от реторичната стратегия на Щайгеровите текстове от 1960-те. Сегашното е време на упадък, защото се е отдалечило ценностно от великото минало; този начин на аргументиране е митопоетичен: епохата на класиката е епоха на герои и полубогове. При тази постановка произведенията на Гьоте и на Шилер около 1800 г. придобиват статуса на почти религиозна словесност, която изисква почит и последование – естетическо и морално. Според Карл Песталоци Щайгер вярва в надвремевата стойност на великите литературни произведения; стреми се да направи миналото непосредствено достъпно и непосредствено преживявано, за да запази то своята нормативна сила. В това Щайгер вижда задачата си. Същевременно Песталоци смята, че отношението на Щайгер към актуалността „е необичайно едностранчиво, културно-исторически ограничено и съвсем размито“⁴⁷.

Щайгер произнася една от двете речи по случай смъртта на германиста Ернст Бойтлер през февруари 1961 г. във Франкфурт на Майн. Речта е посветена на отношението на Бойтлер към творчеството на Гьоте и по-общо – към миналото.⁴⁸ На няколко места Щайгер заявява с подходяща

⁴⁵ Андре Бюше с основание отбелязва, че Щайгер поставя себе си като морална инстанция (BUCHER, A. Zur Rezeption der klassischen Moderne in der Schweizer Germanistik. Untersuchungen zu Ermatinger, Faesi, Muschg und Staiger. – In: *Schreiben gegen die Moderne...*, S. 79).

⁴⁶ STAIGER, E. *Goethe*. Bd. I. S. 367.

⁴⁷ PESTALOZZI, K. Überprüfte Erinnerung. Emil Staigers Interpretation von Goethes „Iphigenie auf Tauris“. – In: RICKES, J. (Hrsg.). *Bewundert viel und viel gescholten...*, S. 35–36.

⁴⁸ За важноста на тази реч съдя по факта, че тя е публикувана отново като приложение към том с есета на Бойтлер тридесет години по-късно (BEUTLER, E. *Essays um Goethe*. Frankfurt/M.–Leipzig: Insel Verlag, 1995, S. 973–984).

за случая приповдигнатост своето верую: историкът се стреми да представи миналото така чисто и непосредствено, че самият той да изчезне; в това е неговото щастие. „Историческите науки за духа ценят и се грижат за традицията, те са загрижени за това миналото да не изчезне и гласът му да се обръща към нас ... Техният познавателен орган е страхопочитта, ръководи ги надеждата, която сияе над простора на разкриващите се в историята възможности на човека. Страхопочитта и надеждата се коренят обаче в любовта. А където властва любовта, нужда от легитимиране няма“⁴⁹.

Тази религиозна, макар и не конфесионална, нагласа към миналото при Щайгер е превърната в методология. Не изпитвам съмнение в искреността на Щайгеровата методология; тя има своето познавателно предимство. Все пак се питам: защо тази любов разделя минало и съвременност, а не ги свързва; защо скрито или явно отхвърля съвременността и модерната литература от средата на XIX в. насетне? Дали тази любов не е примесена със страх от промяна, поради което обявява минали образци като вечно валидни. В същата реч Щайгер твърди: „често произведение с трайна стойност се създава тъкмо в противоречие със съвременността“⁵⁰, което може да бъде характеристика и на собственото му критическо творчество.

Подобно разбиране предполага само една традиция, която ще достигне своето върхово постижение в класическите произведения. Тези произведения (и техните предходници) ще са образците в канона на националната литература. Така възприети, творчеството и животът на Гьоте се превръщат в принуда, защото творчеството не само представя най-великата епоха на немския дух⁵¹, но и животът на Гьоте придобива стойността на образец за цялото човечество. Индивидуалното творчество става общозадължително за народа и за света. Независимо колко е красноречив, подобен начин на мислене не се пита за основанията на своя „религиозен“ подход към миналото и не забелязва своята ограниченост.

Самият Щайгер определя свършената красота, каквато е класическото произведение, като парадоксална. Класическото произведение не може да бъде наподобено, но едновременно е образец, а образецът предполага наподобяване.⁵² Препрочитайки съчиненията на Щайгер, забелязвах, че не винаги той е така догматичен. В доклада „Диалектика на понятията подражание и оригиналност“ например, прочетен през 1965 г.⁵³, Щайгер предлага именно съревноваването (*Nacheifern*) като отношение – създаване на равностойно и подобно, но не наподобено, произведение. Съревноваването е понятие, което

⁴⁹ STAIGER, E. *Die glücklichen Augen*, S. 24.

⁵⁰ Ibid., S. 19.

⁵¹ STAIGER, E. *Goethe*. Bd. 3. 1814–1832. Zürich: Atlantis Verlag, 1959, S. 123.

⁵² STAIGER, E. Einige Gedanken zur Fragwürdigkeit des Wertproblems. – In: PILZ, G., KAI-SER, E. (Hrsg.). *Literarische Wertung und Wertungsdidaktik*. Kronberg/Taunus: Scriptor Verlag, 1976, S. 133.

⁵³ Докладът е изнесен пред III международен конгрес на германистите през 1965 г. в Амстердам. В отпечатания от конгреса сборник докладът на Щайгер е първият.

използва Хердер и което Щайгер тълкува. Като методологически ориентир той приема „Феноменология на духа“ на Хегел, а материалът, върху който прави изводите си, е „развоят от Готшед през Хердер до Гьотевия класицизъм“⁵⁴. Оригиналноста предполага подражание, но не на съществуващи изключителни поетически постижения, а безусловно отваряне към мощта на някой от великите творци; разтваряне в гения, като в първичен природен извор и от там – постигане на себе си като равностоен, не като подражател. Резултатът ще бъде създаване на произведение сходно на това, което геният е създал. Дали Щайгер не се съгласява с Хердер, само защото творчеството на Гьоте предстои? И кои са за Щайгер произведенията от първата половина на XX век, които са равностойни на тези между 1770 и 1830? Изводът, до който достига Щайгер, е: „И именно в това е тайната на красивото ... на това, което съответства на изкуството – впитане на своеобразно и общозначимо, на неповторим индивидуален израз и на задължителна мярка“⁵⁵.

И накрая – независимо, че всеки, който искал да създаде нещо ново, се стремил да създаде и нови закони, все пак познавачът на историята знае, че всяко ново и нечувано е само разновидност на възвишеното единно. Съществува трансцендентна истина за човека, която исторически бива променяна, но не и видоизменяна; именно тя прави възможно съществуването на традицията. Традицията за Щайгер е една и единна. Щайгер не изпитва нужда от критичен анализ на понятия като традиция, гений, подражание на природата. В „Рождената година 1770. Хьолдерлин, Хегел и Бетовен“ Щайгер употребява „съдба“ и „гений“ така, както те се употребяват при Хьолдерлин и при Хегел.⁵⁶ Заключение на статията „Диалектика на понятията подражание и оригиналност“ е: „И така – както в самата поезия, така и в тълкуването, целта не е да се отправим в някакво приключение, а да подемем старата истина⁵⁷, но не за да възпроизведем нейния език, а за да я усвоим по нов начин и по нов начин неподражаемо да я изкажем“⁵⁸.

Това теоретично положение не посочва коя би била „старата истина“ по отношение на литературата на немски език. Но тълкуванията на Щайгер на автори и произведения свидетелстват, че тази истина за него е времето около 1800 г. и спрямо този образец той преценява последвалото литературно развитие. Защо обаче всяко ново литературно поколение да не може да избира онова, което му е нужно, от цялото литературно наследство? По-

⁵⁴ STAIGER, E. *Dialektik der Begriffe Nachahmung und Originalität*. – In: *Tradition und Ursprünglichkeit. Akten des III. Internationalen Germanistenkongresses 1965 in Amsterdam*. Hrsg. W. Kohlschmidt und H. Meyer. Bern und München: Francke Verlag, 1966, S. 29.

⁵⁵ Ibid., S. 37.

⁵⁶ STAIGER, E. *Das Geburtsjahr 1770. Hölderlin, Hegel und Beethoven*. – In: E. STAIGER. *Musik und Dichtung*. Zürich: Atlantis, 1980 [1947]. Vierte, um einen 2. Teil erweiterte Auflage, S. 165–185.

⁵⁷ „Das alte Wahre“, казва Щайгер; „старото истинно“ не би било по-точен превод. Привеждам този пример, за да покажа как Щайгер архаизира езика, с който си служи.

⁵⁸ STAIGER, E. *Dialektik der Begriffe Nachahmung und Originalität*, S. 38.

добно разбиране за класическото представя националното като етническо и му приписва трансцендентна, неизменна душевност. Изразът на тази етно-езикова общност, траеща във времето, е образцово постигнат в определен върхов момент (зенит, би казал Щайгер), след който може да следва само движение надолу, упадък. Това би означавало обаче, естетическите, нравствените и социалните ценности, постигнати и валидни в този времеви отрязък (1795–1805), да не се променят. Тъкмо така смята Щайгер, когато казва, че романът е станал по-популярен от драмата след 1800 г., което за него е част от упадъка, проявяващ се като субективност и психологизиране на художествената форма и на моралните ценности.

Карл Ото Конради сбито излага своя подход в началото на статията си „Две стихотворения от Гьоте: критическо тълкуване на „Граници на човечеството“ (Grenzen der Menschheit) и на „Божественото“ (Das Göttliche)“. Той се разграничава от идейната основа на иманентното тълкуване на Щайгер и на Волфганг Кайзер. Същевременно смята, че разработената в иманентното тълкуване техника на внимателно четене и тълкуване на произведенията трябва да бъде първата част от подход, чиято по-обща цел е да обясни историческите и социалните връзки на литературното произведение по времето на неговото създаване, да обоснове значението му за съвременността или липсата на отношение към нея (belangvolle oder belanglose Beziehung). Давам пример с Конради, защото той е автор на монография за Гьоте, която може да се чете и като алтернатива на монографията на Щайгер. Конради се интересува от връзката между литературата на миналото и „съвременната жизнена практика“, защото в противен случай историята на литературата се превръща в безкритично подчиняване на господстващи традиции и в музеен⁵⁹ пазач на литературно-исторически кодифицирани текстове.⁶⁰ По въпроса за несъвпадащите тълкувания, които подтикват Щайгер да изгубва доверие в литературознанието, Конради смята: „Обективността в хуманитарните науки се установява едва в комуникативна общност, в която свободно се привеждат обосновани доводи и в която се постига съгласие“⁶¹.

Дали наистина може и трябва да се постигне съгласие е друг въпрос, но искам да подчертая промяната в литературознанието и в хуманитаристиката, настъпваща в края на 1960-те и през 1970-те при тълкуването на едно и също художествено произведение; или по-широко – по отношение на което и да е човешко действие и дело. Стремжът към обективното, към правилното тълкуване се заменя с повече обосновани тълкувания, които са израз на раз-

⁵⁹ Конради мисли за музея като склад; музеят не е просто пазач на предмети. Експозициите на музея, временни или постоянни, както и историята на литературата, предлагат тълкувания на по-далечното или по-близкото минало, както и на съвременността; експозициите защитават определени позиции. Музеят не е покрит с прах склад на вещи от някакво минало.

⁶⁰ CONRADI, K. O. Zwei Gedichte Goethes kritisch gelesen „Grenzen der Menschheit“, „Das Göttliche“. – In: K. O. CONRADI. *Literatur und Germanistik als Herausforderung*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1974, S. 155–157.

⁶¹ Ibid., S. 158.

лични позиции.⁶² Идеята за равнопоставеност на тълкуванията (и на подходите) е по-стара; тя принадлежи на Георг Зимел, който я развива в „За същността на историческото разбиране“ (Vom Wesen des historischen Verstehens): „Щом творческият процес вече е открил формата на обективирания дух, то всички и твърде разнообразни начини на разбиране са равнопоставени в степента, в която всеки един е сам по себе си убедителен, точен и удовлетворителен по отношение на обективността. ... Във всичко, което създаваме, съществува ... още едно значение, закономерност, плодотворност отвъд нашата собствена сила и намерение“⁶³. Зимел се стреми да създаде концепция за историческото разбиране изобщо, поради което отнася многообразието на тълкуването и на разбирането към повече области на социалния живот.

5. Отказът от сегашното е условието да се познае миналото

Щайгер обаче смята, че исторически е съществувал само един смисъл и само една възможност за възприемане и оценяване на художествено произведение или на историческо събитие. За това му убеждение свидетелстват трите лекции, които той прочита пред различна публика между 1960 и 1968 г. Те са публикувани в „Дух и дух на времето. Три опита върху културната ситуация на съвременността“ (1969).

Първата лекция – „Духът на времето и историята“ – е пред ученици от кантон Тургау, публикацията е в „Нойе Цюрхер Цайтунг“. Насочена е следователно към по-широка и неспециализирана публика. Целта му е да обоснове защо има нужда от изследване на историята и съответно – от историческо познание. И тук той смята, че любовта към миналото е същностната нагласа. Тя обаче не предполага симпатия към съвременността, защото съвременността упражнява диктат над мисленето, поведението и чувстването, на който диктат Щайгер противопоставя миналото, чрез което желае да подложи на проверка ценностите и „огромното високомерие“ на съвременността. Съвременността трябва да се изправи пред съда на миналото: „Единствено в историята открива историкът мярката за своето време“⁶⁴. Не взаимодействието или диалогът между сегашно и минало, а отказът от сегашното е условието да се познае миналото; за Щайгер съвременността е повече от затруднение, тя е препятствие: „Тъй като цялото минало е залостено с тежкото резе на нашите предразсъдъци, на нашето своенравие и на нашите желания ... и се отваря само чрез най-добросъвестно и най-търпеливо отричане от себе си“⁶⁵. Всяко

⁶² По-подробно този въпрос разгледах в: АНГЕЛОВ, А. В. *Историчност на визуалния образ*. София: самиздат 2009, с. 25–30.

⁶³ SIMMEL, G. Vom Wesen des historischen Verstehens. – In: G. SIMMEL. *Gesamtausgabe in 24 Bänden*. Bd. 16. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1999, S. 167, 168; JUNG, W. Neuere Hermeneutikkonzepte. Methodische Verfahren oder geniale Anschauung? – In: K.-M. BOGDAL (Hrsg.). *Neue Literaturtheorien. Eine Einführung*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1997 [1990], S. 166–168.

⁶⁴ STAIGER, E. *Geist und Zeitgeist. Drei Betrachtungen zur kulturellen Lage der Gegenwart*. Zürich: Atlantis, 1969, S. 13.

⁶⁵ Ibid., S. 13–14.

осъвременяване е изкривяване на историческия смисъл, какъвто той е бил по времето, когато е създадено художественото произведение.⁶⁶

Всеки, който се занимава с миналото, трябва да се съобразява само с едно – да не го фалшифицира, да го остави да бъде, каквото е, по възможност така да го представи, както то самото представя себе си. При той това не бива да се страхува, че ще се загуби в далечни пространства, в които никой няма да пожелае да го последва. Историкът никога не може изцяло да се освободи от начина на виждане, характерен за неговото време. Въпреки отказа от себе си и без изобщо да трябва да говорим за фалшифициране, историята ни се представя винаги ... по начин, по който сме в състояние да я възприемем днес. Принадлежността към съвременността е гарантирана от само себе си, чрез ограниченията на нашите познавателни органи; няма защо да се безпокоим за това. Нека единствената ни загриженост да е готовността да отдадем заслуженото на чуждия дух и да предадем посланието му по-натат, без да го смесваме със своите неща.⁶⁷

Убедението, че съществува само едно правилно тълкуване и представяне на миналото, не е позиция само на Щайгер. Забравянето на собственото време заради миналото, усвояването на миналото така, сякаш изследователят е съвременник на изследваната епоха, има традиция в Германия от XIX век. Неприемането на съвременността също не е характерно само за Щайгер. Разбираемо е и желанието да живееш в минало, за което си убеден, че е съществувало, макар всъщност ти едновременно да го създаваш по мярката на своите убеждения. Промените в изследователските нагласи към миналото като следствие от промени, настъпили в съвременността, за Щайгер не е предимство, а фалшифициране на миналото.

Щайгер критикува започналото през 1950-те изтласкване на „науките за духа“ (казано с друг термин – на хуманитарните науки) в периферията на обществото, критикува натиска, вътрешен и външен, те да се превърнат в „истински“ науки, каквито са науките, положени върху изчислението и приложимостта: „Целта на природните науки и още повече на техниката е господство над цялата природа. А който е решен да властва, той трябва непрестанно да организира и всичко, което го заобикаля, да го превръща в система от функции. Науките за духа, когато те правилно дефинират своя предмет, не желаят да властват“⁶⁸.

Че хуманитарните науки и могат, и упражняват власт, макар различна от тези на природните, е друг въпрос. Но съпротивата му е основателна – през следващите десетилетия, както и днес, хуманитарните науки са принудени да се превърнат в приложна дейност, в услуги и дори в продукти, за да оцеляват.

Съществен елемент от съпротивата му е употребата на религиозна лексика, която той префункционализира по отношение на изкуството

⁶⁶ В случая Щайгер има пред вид театрални постановки на класически произведения през 1960-те.

⁶⁷ STAIGER, E. *Geist und Zeitgeist*, S. 16.

⁶⁸ STAIGER, E. *Die glücklichen Augen*, S. 24.

(страхопочит, милост, любов, надежда, смирение, преданост). Като използва последователно през 1960-те религиозна лексика, за да обясни същността на изкуството, Щайгер се противопоставя на технизирането и превръщането на човешкия свят в изчислими величини, което започва да се проявява и в рефлексията (т. нар. точни методики) за изкуството от края на 1950-те. Но религиозният стилистичен регистър се противопоставя косвено и на критическото отношение към миналото, изобщо на критическите подходи в хуманитарното знание.⁶⁹

6. „Изкуството в негостоприемната съвременност“

Ще резюмирам концепцията на Щайгер за отношението между изкуство и съвременност в лекцията от 1963 г. „Изкуството в негостоприемната съвременност“. Той смята, че изкуството в съвременността може да остане вярно на едната от двете характеристики, които съставят всяко успешно художествено произведение – заслуга и милост (Verdienst und Gnade). Заслугата от своя страна е съставена от ред, норма, правило и планираща воля. Онова, което липсва на изкуството в съвременността, е милостта; липсва тайната, която властва над автора именно в качеството му на художник. Дълбокото желание, копнежът по страхопочит и любов, които художественото произведение трябва да удовлетворява, ще остане неудовлетворено. В своето размишление Щайгер достига до утопията за голяма човешка общност, чиято дейност ще съхрани равновесието с природната среда, което той си представя навярно като осъществимо, но в епохите преди модерността, защото модерността е разрушила възможността за земен рай чрез своята алчност да владее над природата: „Питието на забравата, което нараненият дух желае да си приготви, е вече отровено и от най-слабия машинен шум. ... Споменът се събужда отново“⁷⁰.

⁶⁹ Подходът на Щайгер е определян като „литургия“: „Отношението към тези блажено почитащите в самите тях художествени произведения приема по необходимост формата на литургия“ (WEHRLI, M. *Deutsche Literaturwissenschaft*, S. 20). Верли всъщност препраща към стих 10 от „На една лампа“ на Едуард Мьорике и към спора за стихотворението, породено от различното тълкуване на този стих. Същото определение е използвано за лекциите на Щайгер, но и като цяло – за иманентното тълкуване. „Тълкуването понякога започва да се превръща почти в свещенодействие, да бъде тържествено отслужвано и да напомня за религиозно действие. Показателно е, че ние, тогавашните студенти в Цюрих казахме полу-иронично, но също така и полусериозно за лекциите на Емил Щайгер, че ще присъстваме на службата в 11 ч. или че отиваме на литургията в четвъртък“ (SPINNER, K. H. *Von der Werkinterpretation über die Rezeptionsästhetik zur Dekonstruktion*. – In: *Theorien der Literatur. Grundlagen und Perspektiven*. Bd. I. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag, 2003, S. 262).

В мрежата се намира видеозапис на част от лекция на Щайгер върху творчеството на Пирандело от 1967 г. Щайгер чете с приповдигнат тон, който не допуска оспорване. Привеждам впечатлението на Рустерхолц: „дори ако го познаваме само от видеозаписа на една лекция, то не можем да не почувстваме величественото, почти имперското на неговото присъствие“ (RUSTERHOLZ, P. *Adäquates Textverstehen? Fragen und Antworten Emil Staigers und Max Wehrli*, S. 115).

⁷⁰ STAIGER, E. *Geist und Zeitgeist*, S. 38.

Отбелязвам мимоходом униинието на автора. Смятам, че Щайгер с „питието на Лета“ препраща към срещата между Данте и Матилда в XXVIII песен на „Чистилище“.⁷¹ В тази песен Данте, вече самостоятелен деятел на своя живот, влиза в земния рай и се среща с Матилда, която е образ на щастливото единство между човек и природа преди първородния грях. „Радостта от играта и смехът на Матилда пораждат спомени за блажените времена, когато на земята все още не е имало плач и стенания. Появата на Матилда обещава, че на земята ще израсне отново съвършено и праведно човечество, което не познава алчността и користолюбието“.⁷² Равновесието между природа и култура, между човешка дейност и природна среда е идеал не само за Щайгер. Днес подобна концепция може да получи екологично претълкуване. Питам се обаче, ако се осъществи земният рай, тогава дали ще има нужда от изкуство?

Всичко, което Щайгер изказва в речта „Литература и общественост“ (1966), присъства и тук, но по-внимателно и по-аргументирано. Не ми е известно тази лекция, за разлика от речта, да е предизвикала непосредствени критични реакции. Днес, смята Щайгер, своеобразното в изкуството не е общовалидно, а общовалидното не е своеобразно. Противопоставянето на художника, на човека на изкуството на обществото, така както то се очертава от средата на XIX в., е за Щайгер разрушителна характеристика, защото това противопоставяне не допринася да се формират ценности, които да станат, чрез изкуството, ръководни за цялата общност, а напротив – то разрушава единството. Щайгер и тук мисли за единна общност, ръководена от обща цел. Днес единственото общо чувство бил страхът, към което не се уморявали да ни призовават.⁷³ Звучи актуално.

Щайгер с точност описва на какво се дължи херметизирането на част от поезията през първата половина на XX в., нейната затруднена или дори нежелана от поета комуникативност, както и тематизирането на съвсем индивидуални преживявания, които са несподелими. Щайгер с основание твърди, че напълно индивидуалното е неизразимо. В комуникативно отношение това означава, че то е несподелимо, защото няма езиков опит или съпоставими ценности, с помощта на които да бъде възприето.⁷⁴ Неприемането му обхваща и абстрактното изкуство. Антимодерността на Щайгер е забележима и в отхвърлянето на отпечатъците от известни произведения, които се предлагат в музеите. Щайгер има пред вид именно „отпечатъци“ (Drucke), а не фотографии. Отпечатъците за него са неприемливи, защото те могат да се тиражират; същото той смята и за музикалните фестивали, изоб-

⁷¹ За Лета и за възкръсналите спомени вж. Данте, *Чистилище*, XXVIII, 122–132.

⁷² ГОЛЕНИЩЕВ-КУТУЗОВ, И. *Данте*. Москва: Молодая гвардия, 1967, с. 251.

⁷³ STAIGER, E. *Geist und Zeitgeist*, S. 42.

⁷⁴ STAIGER, E. *Einige Gedanken zur Fragwürdigkeit des Wertproblems*, S. 130–131. Но не важи ли същото и за една хомогенна народностна общност, именно народностна, а не национална. Нейните ценности също могат да бъдат несподелими и това е, което виждаме да се създава в модерността с националните истории, често насочени срещу други общности и създаващи образи на врагове.

що – масовостта при възприемане на изкуството е това, което той не приема, както и слушането на музикални произведения по радиото и на грамофонни плочи: „Цялата тази дейност показва симптоми на недостатъчност. ... И ние не се чувстваме добре от това“.⁷⁵

Антимодерното мислене на Щайгер не желае да приеме, че модерността е мултимедийна и че изкуството не нито единствената, нито най-важната медия. Неговият идеал е за хомогенна общност, на която изкуството задава ценностите за съвместен живот. Тази общност е художествено образована. Всеки неин член е свързан с изкуството и с общностните ценности, но по начин, който е противоположен на социалната група от читател(к)и, която ангажираната литература създава. Социалната група може да се разрасне до социална маса, която да се устреми към промени с непредвидими последствия. Ето защо Щайгер смята, че „ангажирана литература“ е всъщност израждане на волята за общност, която воля е въодушевявала поетите в предишни епохи.⁷⁶

Експериментите с формата са сред отличителните черти на модерността в изкуството. Според Щайгер те обаче отделят изкуството от създаването на действителност, в която една общност може да се разпознае. Модерното изкуство не е в състояние да създаде нравствени образци на общостен живот. Изолирането на чисто естетическата страна на художественото произведение би останала неразбираема за епохите преди началото на XIX в., защото в преценката на произведенията на поезията и на изобразителното изкуство винаги е ставало дума за предмета на изобразяване. Докато днес духът разговарял само със своето отражение – един, наведен над гладката повърхност при мъртва тишина Нарцис.⁷⁷ И в това отношение Щайгер следва предмодерното разбиране за връзката между изкуство и нравственост. „Представата за нравствената полза от художествена литература ... се запазва хилядолетия в западните поетически концепции, достигайки своя връх през XVIII в.“⁷⁸

⁷⁵ STAIGER, E. *Geist und Zeitgeist*, S. 45. Недоверието към връзката между техника и изкуство, която предполага тиражиране и масовост, е изказвана от различни позиции. Привеждам въздействащата формулировка на Валтер Мушг: „Най-опасният враг на поета не е политическата диктатура, а техническото развлечение на масите, които не искат свобода, а удобен живот. ... Колективизмът подравя фундамента на изкуството. ... Те (филмът, радиото, телевизията) правят възможно неудържимото настъпление на посредственото и лошото“ (MUSCHG, W. *Die Zerstörung der deutschen Literatur*. – *Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz*. Abhandlungen der Klasse Literatur, Jahrgang 1956, Nr. 2, S. 20, 18).

⁷⁶ Полезни при обяснението на антимодерната и класицистична позиция на Щайгер могат да бъдат изводите, до които достига Щефан Бройер; той обсъжда промените в социалната роля на образованото бюргерство в Германия в края на XIX в. и първите две десетилетия на XX в. Изводите му се основават на анализ на биографични, социологични и менталитетни характеристики на представителите на т. нар. „консервативна революция“ в Германия (BREUER, S. *Anatomie der konservativen Revolution*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1993, S. 25–48).

⁷⁷ STAIGER, E. *Geist und Zeitgeist*, S. 46, 50.

⁷⁸ BRENNER, P. J. *Das Problem der Interpretation Eine Einführung in die Grundlagen der*

Твърдението, че модерното изкуство се затваря в самото себе си, че проявява склонност към херметизиране, има основание, но тази характеристика не е присъща на цялото модерно изкуство.⁷⁹ Твърдението за единството на форма и съдържание в изкуството и в литературата преди 1800 г. обаче не е достоверно. В предговора към превода на „Торкуато Тасо. Съчинения и писма“ Щайгер заявява, че маниеризмът е „название за изкуство, което е неестествено, за еманципация от предмета, която лесно преминава в изкуственост“⁸⁰.

Под неестественост и изкуственост при маниеризма се има пред, че изкусността става цел сама за себе си и в този смисъл се превръща в изкуственост. Щайгер изброява кои са характеристиките на тази изкуственост, която той не одобрява у Тасо. Това твърдение е противоположно на предишното за единството на форма и съдържание в изкуството и в литературата преди 1800. Има периоди в историята на европейското изкуство, в които формата – как ще се представи или разкаже, става по-важна от това какво ще се разкаже. Модернизмът, с други думи, не е безпрецедентно изключение.

Щайгер с точност отбелязва характеристики на модерното изобразително изкуство, оценката му за тях обаче е отрицателна: „макар безпредметното изкуство да ни представя някои същностни характеристики на красивото с непозната досега чистота – формата, структурата, ритъмът сами по себе си, освободени от всяка земна тежест, то чудото на овладяването чрез формата, чрез структурата, чрез ритъма отсъства ... нищо не е овладяно чрез формата“⁸¹. Казано с други думи – произведението на изкуството не представя разпознаваемо природния и човешкия свят, то е станало свят в себе си. Всяка съдържателна естетика, която критикува модернизма, заявява по сходен начин, макар и не толкова прецизно, основния си довод – формата се е отделила от съдържанието и изкуството се е превърнало във формализъм. През 1960-те, както и в предишни десетилетия, формализмът е обвинение, което не остава само в пределите на естетиката и на теорията на изкуството, а в една част от света е повод за напълно съдържателно преследване от страна на властта.

Последната част на лекцията от 1963 г. е възхвала на изкуството. Щайгер придава на изкуството социална и познавателна свръхценност, възлага

Literaturwissenschaft. Tübingen: De Gruyter, 1998, S. 72. – В последните десетина години обаче чета работи от български автори, които настояват именно на поучителната, педагогическата и по-общо – на нравствената функция на изкуството.

⁷⁹ За пренебрежението и презрението на модерния художник към публиката и за целенасочената некомуникативност на произведението му вж. анализа на Михаел Нойман (NEUMANN, M. *Ins Abseits. Vom Genie zur Avantgarde*. – In: *Wozu Literatur(-wissenschaft)? Methoden, Funktionen, Perspektiven*. Göttingen: Bonn University Press, 2019, S. 235–253). Йост Херманд аргументира, че между една от линиите на литературния модернизъм и „класическо-романтическите представи“ на Щайгер съществува близост (HERMAND, J. *Fünfzig Jahre Germanistik*, S. 315).

⁸⁰ Вж.: TASSO, T. *Werke und Briefe*. Übersetzt und eingeleitet von Emil Staiger. München: Winkler Verlag, 1978 [1972], S. 43.

⁸¹ STAIGER, E. *Geist und Zeitgeist*, S. 49.

му роля, която то в модерността не можело да изпълни. А дали някога изобщо я е изпълнявало? Щайгер смята, че да: „Тъй като изкуството не е област от човешкото творчество наред с другите области, ... а основно занимание на човека, единственото, в което всички негови сили трябва да се обединят, и единственото, чието въздействие обхваща целия човек... В изкуството се изпълва съществуването на човека, изпълва се означава, че нищо не е изоставено; най-страшните въпроси и най-чистата убеденост, най-дълбоката болка и най-блаженото тържествуване, всички разтърсвания са в трептящо равновесие. И където се постигне това равновесие ... там животът на общността е за известно време утвърден, придобил е ориентация и е способен вътре в смисловия градеж, определящ останалото, на неподозирани развития. ... То ни преобразява, както преобразява света“⁸². В концепцията на Щайгер за изкуството се долавя въздействие от разбирането на кръга около Шефан Георге за „поета като духовен водач на нацията“: „художникът е задължен да определи как да изглежда действителното, той е, който решава за смисъла на историята и на природата и на всички неща, които ни заобикалят“⁸³.

И в тази част Щайгер се разграничава от съвременността и от съвременното изкуство; в отделни пасажи неодобрението е явно, но няма обвинение, а търсене на причините за неудовлетворителното според него състояние на изкуството от средата на XIX в. до средата на 1960-те. Мисълта за края на изкуството, която би била уместна тук, следвайки Хегел, при Щайгер не се явява. За разлика от речта от 1966, тук Щайгер не се представя като вестител на истината.

7. Предмодерните ценности

Необходимо е, казва Щайгер в „Мисли върху изследването на проблема за ценностите“, художественият идеал да изчезва, свършеният стил да бъде изтласкван от маниеризма, дори от варварството, защото само това, което е загинало, може да празнува възкресение. Малко преди този пасаж се среща определението „колелото на времето“ (*das Rad der Zeit*)⁸⁴. Религиозната стилистика и понякога митичният мисловен ход са израз на желанието на Щайгер чрез личния си ангажимент да допринесе за връщане и възраждане на ценностите, създадени в немската култура около 1800 г., така, както той ги вижда. Класическото е авторитет, поради което следващите епохи не могат да са му равностойни и да установят диалогично отношение с Гютецайт. Още по-малко това е в състояние да направи съвременната епоха, защото нейните ценности са свидетелство за Цайтгайт, за упадък. В същата статия Щайгер заявява: „Не смятам, че в обосноваването на преценките за вкуса сме отишли много по-далеч от това, което водещите духове в Англия и в Германия са постигнали около 1800 и през следващите

⁸² Ibid., S. 51–52.

⁸³ Ibid., S. 47.

⁸⁴ STAIGER, E. *Einige Gedanken zur Fragwürdigkeit des Wertproblems*, S. 133.

десетилетия“.⁸⁵ Самата употреба на понятието ‘Geschmacksurteil’ показва в коя епоха се намира мисловно Щайгер. Затова и заключението му за ценността на едно художествено произведение е цитат от Кантовата „Критика на съзнателната способност“. Кои са водещите мислители в Англия, Щайгер не посочва. Най-перспективният път, смята той, към една обоснована бъдеща естетика е преоткриване и усвояване в нов неидеалистически дух на естетическите съчинения на Шилер и на Хегел.⁸⁶ Нито една от естетическите концепции през XX в. (до края на 1960-те) не е оценена от Щайгер като обещаващ път за обосноваване на възможна съвременна естетика.⁸⁷ Съставителите на сборника, посветен на проблема за оценяването на литературата, определят подхода на Щайгер в цитираната статия като „осъзнато несъвременен“⁸⁸. Усилието на Щайгер е начинът на мислене на Шилер, Гьоте или Хердер да стане и негов, да мисли с техните понятия. Тогава обаче след периода от Готшед до Гьоте не биха се появили нови понятия и нови значения; естетически и нравствено историческото време ще спре.

В същата статия Щайгер обсъжда кои критерии трябва да имаме пред вид, за да определим какво е художествена литература. Те са: съгласуваност, индивидуален характер, жанрово и езиково съответствие, създаване на общност, историческа значимост. Размишленията на Щайгер са убедителни, защото критериите, които изброява, са резултат от интимното познаване на литературните произведения, те не са теоретична конструкция, налагаща се върху литературата. Критериите му са положени върху ценностна основа, която веднъж определена в края на 1930-те, не са променя съществено. Тук критерият „създаване на общност“ например само е изказан по-внимателно: „перспективата, в която един народ е свикнал да вижда нещата, и това трябва да бъде разглеждано като постижение на онези няколко гения, чийто произведения стоят в началото на нова епоха в историята, така както е с основаването на нова религия или с постановяването на нов закон“⁸⁹.

Щайгер цени най-вече онези произведения и поети, които подобно на Данте отвъд политическите разделения създават нация, което ще рече – да бъде обединен един народ по отношение на нова действителност.⁹⁰ Щайгер обикновено не използва понятието „нация“, говори за народ. Но и тук не посочва разлика, а изравнява двете понятия; нацията или народът са

⁸⁵ Ibid., S. 134. Статията е от 1969 г., публикувана е най-напред на английски, на немски през 1976.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Клаус Бергхан посочва връзката между теоретичните основания на иманентното тълкуване и естетическите концепции на Кант и на Шилер (BERGHAHN, K. L. Wortkunst ohne Geschichte: Zur werkimmanenten Methode der Germanistik nach 1945. – *Monatshefte*, vol. 71, No. 4 (Winter 1979), S. 191–194).

⁸⁸ PILZ, G., KAISER, E. (Hrsg.). *Literarische Wertung und Wertungsdidaktik*. Kronberg/Taunus: Scriptor Verlag, 1976, S. 13.

⁸⁹ STAIGER, E. *Einige Gedanken zur Fragwürdigkeit des Wert*, S. 131.

⁹⁰ Ibid.

етнически и езиково единни. Ако приемем, че художествената литература в своите върховни проявления напомня на религия или на закон, тогава общностите, създадени и чрез произведенията на тези гении, трябва да са единни и сплотени, да споделят една истина и да се подчиняват на една власт. За властта, която може да бъде упражнявана чрез политическата употреба на литературата, на религията, на закона – за това Щайгер предпочита да не се изказва. За него простата и хомогенна общност е образецът; един от предпочитаните му примери е Омир и общността, към която епическият певец се обръща, но той също така въздейства върху тази общност.⁹¹

Последният критерий, който Щайгер въвежда, за да определи какво е художествена литература (*Dichtung*), е „значимостта на литературното произведение върху везните на световната история“⁹². Както и другаде, и особено в книгата му „Върхове на времето. Изследвания върху световната литература. Софокъл, Хораций, Шекспир, Манцони“⁹³, световната история на литературата, както и световната история е ограничена до (част от) Западна Европа и до част от Северна Америка. Тази позиция косвено заявява, че другите не участват в световната литература и че просто не съществуват. Тази представа включва неговия брой класически произведения⁹⁴. Когато изследванията му са посветени на проблем, а не на нечие творчество, примерите, извън немската литература, които Щайгер дава в подкрепа на тезите си, са често от Хораций, Есхил и Софокъл, също така от Данте, по-рядко – от Шекспир.

⁹¹ От началото на XXI век проблемът с читателската общност продължава да съществува, но по различен начин. За всеки писател, поет, драматург днес е по-трудно да има читатели, отколкото да публикува свое произведение. Възможно е пиесите днес процентно да са повече отколкото са били през XIX и XX в. Но най-вече новата техника позволява да бъдеш издател на самия себе си. Фрагментирането на читателските интереси и съответно – на публиките, е съществено затруднение; затова опитът да се достигне до по-голяма читателска публика се поема от рекламата, чиято техника за въздействие трябва да създаде привлекателен образ на произведението във въображението на потенциалните читатели.

⁹² STAIGER, E. *Einige Gedanken zur Fragwürdigkeit des Wert*, S. 131.

⁹³ За първата част от заглавието Щайгер използва част от стих от химна „Патмос“ (1803) на Фридрих Хьолдерлин.

⁹⁴ В рецензията си за книгата Джордж Стайнър не коментира дали заглавието „Изследвания върху световната литература“ е основателно. Той посочва обаче няколко характеристики на подхода на Щайгер: една от тях е „подобна ретроактивна техника носи със себе си опасността от баналност и изолация“. Баналност, защото Щайгер не отчита новите изследвания върху авторите и съчиненията, които тълкува, или не признава постиженията на изследователи, достигнали до същите изводи, до които достига и той. Внимателното четене и препрочитане, както и чувствителността на Щайгер към текстовете са условие за постиженията му, но те не са достатъчни, за да се открие различна и непозната до този момент гледна точка към тълкуваните произведения. В тълкуването си на „Хамлет“, Щайгер „в общи линии се връща към прочита на Гьоте–Колридж“ (STEINER, G. Emil Staiger: „Gipfel der Zeit: Studien zur Weltliteratur; Sophokles, Horaz, Shakespeare, Manzoni“. – *Arcadia*, Jahrgang 15, 1980, H. 1, S. 63). Заключение на Стайнър потвърждава още веднъж концептуалната и емоционална привързаност на Щайгер към епохата 1770–1830.

Лекцията „Изкуството в негостоприемната чужбина“ (1963) е апология на върховия слой на изкуството в Европа до 1800 г., апология на класическото, на хармонията и на красотата. Но не на цялото класическо изкуство, защото комедията, изобщо хуморът отсъства от критическата рефлексия на Щайгер. Бих искал чрез пример на равнището на лексиката да покажа избора на Щайгер: „Едно класическо художествено произведение – а това днес би означавало: произведение, което да не е валидно само за един народ, а за целия орбис терарум – няма никога да се появи“⁹⁵. Използването на народ вместо нация, на античното orbis terrarum вместо свят са лексикални потвърждения за нагласата на Щайгер. Оставям настрана това, че какво е класическо изкуство е било определяно с по-късна дата, не е синхронно със създаването на произведението. Предпочитанието на Щайгер е към общността, защото модерното общество е анонимно и необозримо: „На класическо изкуство можем да се надяваме ... в Новото време, ... което прави така, че целият живот да се разтвори в анонимни, необозрими институции като държавата и обществото“⁹⁶. Тъй като влага отрицателно значение, Щайгер използва тук „общество“, а не общност.

Можем обаче да се запитаме съществувала ли е такава езикова и етническа общност, в която да не е имало изключени и маргинализирани слоеве от населението? В предпочитаната от Щайгер епоха на Омировия епос, да кажем непосредствено преди записването на поемите в VIII в. пр. Хр., има жени, роби, чужденци, които съществуват, но не са protagonисти на своето съществуване. Тяхното съществуване определят други. В Атина от V в. пр. Хр. не е по-различно; за да участваш в политическия живот на града и двамата ти родители трябва да са атиняни.

Модерното изкуство често е израз на бунт, най-малкото – на съпротива срещу съществуващи политическо и икономическо статукво, срещу морални норми, възприемани като несправедливи, като потискащи свободата на личността или на социални слоеве. Докато разбирането на Щайгер предполага социално равновесие, в която законът и личната свобода не са в противоречие. В такава общност няма място за бунт и за социални конфликти. В хармонизиращата социална и литературна концепция на Щайгер могат да бъдат допуснати само онези произведения на модерното изкуство, в които той открива своята концепция.

Искам да подчертая чувствителността на Щайгер към промените не само в литературата, но и в изобразителното изкуство, в музиката и в театралната практика през първата половина на XX в., независимо че оценката му за тези промени, както стана дума, е отрицателна. В същото време не му достига чувствителност към социалните проблеми, към страданията, които модерното общество поражда.⁹⁷ Някои от тях Щайгер

⁹⁵ STAIGER, E. *Geist und Zeitgeist*, S. 53.

⁹⁶ STAIGER, E. *Goethe*. Bd. II. Zürich und München: Atlantis Verlag, 1962, S. 519.

⁹⁷ За същото есе на Щайгер Петер Рустерхолц отбелязва: „Не можем да не разпознаем истински жест на загриженост, но също така – пълното отсъствие на социални въпроси,

отхвърля като перверзии, като принадлежащи само на криминалистиката и съответно като неинтересни за публиката: „Какво ме интересуват подобни представления? Каква връзка има с мен кутията с чудати предмети от токсични екзалтации, перверзии, криминалистика?“⁹⁸ Докато чета въздействащите страници за утопията, за любовта и смирението в „Изкуството в негостоприемната чужбина“ се питам защо за него е толкова важно, че имало представления, които представяли перверзии, а загиналите в трудови и концентрационни лагери, страдащите от глад, преселниците по принуда и др. за него не съществуват? Чувствителността на част от модерното изкуство към социалната проблематика остава чужда на Щайгер, в което се проявява и скритата елитарност на концепцията му.

Най-краткото и въздействащо изложение на отношението на немската класическа литература около 1800 г. към Антична Гърция е в лекцията „Немското класическо изкуство“⁹⁹. Щайгер обсъжда творчеството и живота на Гьоте, Шилер, Хьолдерлин, заявява възгледа си, че немското класическо изкуство е траело две десетилетия (от „Римски елегии“ на Гьоте, 1786, до смъртта на Шилер, 1805) и поставя два въпроса: „Какъв миг на благоволение е владеел света?“ и „Как да разбираме тази рязко издигаща се и също толкова рязко падаща крива?“¹⁰⁰ И на двата въпроса обаче Щайгер не предлага отговор. В лекцията Щайгер заявява позицията си, че „от великото движение на „Буря и натиск“ няма непосредствен резултат, докато съпротивата на невъзприемчивия свят триумфира с най-голяма невъзмутимост“¹⁰¹.

Анализирайки преводите, които Щайгер осъществява на драмите на Софокъл и на Еврипид, Бернард Бьошенщайн достига до извода: „Това, което най-много ме занимава тук, докато обглеждам преводите на Щайгер на старогръцки трагедии в продължение на три десетилетия, е пътят, който той извървява от уравновесеността у Софокъл (1944) до насилието в „Орестия“ (1959) и накрая – до най-ранните драми на Есхил „Персите“ и „Седем срещу Тива“ (1970) ... Склонността на Щайгер да се отъждестви с архаичните драматургия и език се усилва с времето и е също така знак за неговото все по-заявяващо себе си отдалечаване от собственото време“¹⁰². Този извод е подходящото обобщение за тенденцията, която наистина се усилва по протежението на 1960-те в творчеството на Щайгер.

както и мълчанието за прекъсването на традицията, което е предизвикано от историческите катастрофи на световната война“ (RUSTERHOLZ, P. *Adäquate Textverstehen?*, S. 126).

⁹⁸ STAIGER, E. *Goethe*. Bd. II. S. 42.

⁹⁹ STAIGER, E. *Deutsche Klassik*, S. 238–251. Лекцията е част от общоуниверситетски курс с различни преподаватели на тема „Наследството на античността“, прочетен през зимния семестър на 1961/1962 г. в Университета в Цюрих.

¹⁰⁰ *Ibid.*, S. 238–239.

¹⁰¹ *Ibid.*, S. 239.

¹⁰² BÖSCHENSTEIN, B. Emil Staiger als Übersetzer von Sophokles und Aischylos. – In: J. RICKES (Hrsg.). *Bewundert viel und viel gescholten. Der Germanist Emil Staiger*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2009, S. 140.

През втората половина на 1950-те и през 1960-те проблемът за ценностите става актуален¹⁰³; свързан е с демократизирането на критериите за преценка, с поставянето под съмнение на националните литературни канони, съответно – на националните класики. Щайгер добре разбира, че настъпват промени и ги назовава, но като нещо разрушително спрямо класическите ценности. Статиите от 1960-те свидетелстват за чувството му за актуалност, което обаче се проявява като неодобрение, което напомня на защитна реакция срещу заплахите на модерността.¹⁰⁴

8. „Късно време“

„Късно време“ включва изследвания върху творчеството на писатели и поети от XIX и от XX в. (от Гьоте до Готфрид Бен), които с благодарност признавали произхода си от класическото минало и били проникнати от съзнанието, че принадлежат на късно време. Те гледали назад, защото убеждението им било, че именно класическото време е достойно за живот. Тези поети били верни на старите богове, за да подготвят завръщането им в далечни дни и навярно защото така били създадени и не могли иначе.¹⁰⁵

Тази характеристика звучи и като лично признание. Щайгер смята, че съществуват и други исторически линии в немската литература от 1800 г. до Втората световна война, за него обаче те и литературно, и социално не са ценни. Произведенията, които биха очертали другите линии, дори да са интересни като литература, не притежават всеобща валидност за „общността на хората на земята“¹⁰⁶, липсва им отговорност за доброто и за достойнството на човека, както и за неговото възвисяване. Щайгер неведнъж се позовава на „Естетика“ на Кант. Не обсъжда обаче понятието „приемственост“ (Nachfolge), което именно предоставя възможност да се създадат равностойни на съществуващите образцови произведения.

Анемари Пипер се опира на естетиката на Кант, за да формулира свое-

¹⁰³ За това свидетелства увеличаването на публикациите, посветени именно на проблема за ценността и оценката на литературното произведение.

¹⁰⁴ С основание Б. Бюшенщайн твърди: „Една вече налична несигурност се проявява като по-късна враждебност, която отчетливо излиза на повърхността в лекциите в тома „Дух и дух на времето“ („Geist und Zeitgeist“) и в речта „Литература и обществено“ (BÖSCHENSTEIN, B. Emil Staigers *Grundbegriffe: ihre romantischen und klassischen Ursprünge*. – In: *Zeitenwechsel. Germanistische Literaturwissenschaft vor und nach 1945*. Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch, 1996, S. 279). Бюшенщайн посочва първото издание от 1964 г.; второто (от 1969) е допълнено с лекция, прочетена в Кьолн през 1968. Смятам, че твърдението на Бюшенщайн за враждебния тон на Щайгер към неговата съвременност е вярно за първата и третата лекция от „Духът на времето и историята“, но не и за втората „Изкуството в негостоприемната съвременност“.

¹⁰⁵ STAIGER, E. *Spätzeit*, S. 8; 12. В рецензията си Йозеф Щрелка пише за „необикновената естетическа чувствителност“ на автора и за вътрешното единство на книгата, което е подобно на художествено произведение“ (STRELKA, J. Emil Staiger: *Spätzeit*. Zürich und München: Artemis 1973, 319 Seiten. – *Colloquia Germanica*, v. 9, 1975, S. 349).

¹⁰⁶ STAIGER, E. *Spätzeit*, S. 30.

то разбиране за това какво е класическо мислене. Съществено място тя отделила на § 32 „Първа особеност на създанието за вкуса“, в което Кант размишлява как е възможно „да не се направят от следващите прости подражатели“, а следващите „да тръгнат по свой собствен, често по-добър път“.¹⁰⁷ Понятието, с което Кант определя това отношение, е „приемственост“ (Nachfolge): „Приемственост, която се свързва с нещо предхождащо, не подражание, е правилният израз на всяко влияние, което произведения на един образец създател могат да имат върху други хора; което значи само толкова – да черпим от същите извори, от които самият той е черпил, и да се учим от предшественика си само на начина, как да постъпваме при тази работа“¹⁰⁸.

Статиите, съставляващи книгата „Късно време“, са писани през 1960-те и в началото на 1970-те; Щайгер чувства, че една епоха си отива, но за него това не е модерността изобщо, а немската класическа епоха в литературата около 1800 г., която той обича. Основното чувство при четенето е, че сборникът е меланхолично обърнат назад към времето. Последвалата след смъртта на Гьоте епоха е късно време. Щайгер не казва упадък или залез, но именно това е основното настроение в книгата¹⁰⁹, защото „върхът“ на немската история на духа е отдавна преминал: „Позицията е избрана така, че времето ок. 1800 да изглежда като връх, предишното половин столетие като изкачване, а годините от 1800 до днес като късно време.“¹¹⁰

Първата статия „Едно изречение от студията на Гьоте за Винкелман“ задава мярката на останалите. Тя е посветена на понятието „зенил“ в десетилетието между 1795 и 1805 г. Основен доказателствен материал е елегията „Алексис и Дора“ (1796). Заключение на статията също звучи много лично (Щайгер сякаш косвено отговаря на критици): „За човека е полезно да мисли високо за себе си“, защото тогава ще се окаже достоен за подобно мислене. Именно отговорността на Гьоте към общността на всички хора на земята, го подтиква да подпомага доброто да постигне само-

¹⁰⁷ Kant's *Gesammelte Schriften*. Bd. V. Berlin [u. a.]: Reimer, 1913, § 32; S. 283.

¹⁰⁸ КАНТ, И. *Критика на способността за съждение*. Прев. Ц. Торбов. София: БАН, 1980, § 32; с. 170–171; PIEPER, A. *Klassisches Denken heute*. – In: *Über das Klassische*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1987, S. 44–45 („Nachfolge, die sich auf einen Vorgang bezieht, nicht Nachahmung ist der rechte Ausdruck für allen Einfluß, welchen Producte eines exemplarischen Urhebers auf Andere haben können; welches nur so viel bedeutet als: aus denselben Quellen schöpfen, woraus jener selbst schöpfte, und seinem Vorgänger nur die Art, sich dabei zu benehmen, ablernen“; Kant's *Gesammelte Schriften*, § 32, S. 283).

¹⁰⁹ Чезаре Казес смята, че носталгията е основна изследователска нагласа на Щайгер; тя се поражда от чувството му, че е, подобно на Едуард Мьорике, епигон. От марксистката позиция на Казес носталгията на Щайгер е идеологическа болест (CASES, C. Emil Staiger e l'arte dell'interpretazione. – In: C. CASES. *Saggi e note di letteratura tedesca*. Torino: Einaudi, 1963, p. 323, 328–329). Струва ми се, че е потенциално опасно да се използват медицински определения и метафори, за да се обяснят социални и културни явления, които не се отнасят пряко до медицинската област: „болест, диагноза и лечение“.

¹¹⁰ STAIGER, E. *Spätzeit*, S. 7.

чувствие и с това – истинския живот.¹¹¹ Класическото, както е известно, съчетава в себе си красивото и доброто, то е битие, което е калокагатия.

В края на студията за Хердер Щайгер представя разбирането на Гьоте за историческия развой, което той споделя. Един организъм се развива и усложнява, достига в определен момент висшата точка на своите възможности, на своята представителност и красота. Това е зенитът, в който миг организъмът е представителен, той е своята същност. Ако това разбиране бъде приложено към културата, то зенитът, пише Щайгер, се превръща в образец, в канон, спрямо който се измерва развитието и промените на една култура.¹¹² Разбирането на Гьоте и на Щайгер е еволюционистко, в него отсъства основна характеристика на модерността – нейната антиприродност. Основна, но не единствена нейна характеристика е прекъсването, неочакваните обрати, не еволюцията, а революцията – техническа, икономическа, художествена, социална. Това разбиране представя културата като органично цяло и косвено се противопоставя на модерността. И също така – природният развой не е винаги и само еволюционен. Същевременно за Гьоте като поет и като жив човек бъдещето е област на свободата, на което няма основание да се припише историческа предопределеност.¹¹³ Но ако това е така, то означава, че върховите мигове на една култура могат да са повече от един.

Една от статиите е посветена на Георг Тракъл. Макар заглавието¹¹⁴ да обещава анализ само на едно стихотворение, Щайгер проникателно тълкува повече стихотворения и дава обща характеристика на творчеството и на личността на поета. Отхвърля обаче възможни връзки и близост на творчеството му с модерността (похвата „монтаж“, въздействие на Рембо, прилика с импресионизма) или ограничава тези връзки: „загатва се донякъде отношение към *poésie pure*, към символизма, към “absence”, спрямо която Тракъл иначе стои далече“¹¹⁵. Приликите, които Щайгер открива, са с немския романтизъм.¹¹⁶ Не липсва и обичайната атака спрямо съвременността: „Тракъл остава извън подозрението, на което са изложени поетите в наши дни. Той никога, заради самото изкуство, не се затваря в кулата от слонова кост, нито боязливо утвърждава, противопоставяйки се на епохата, някаква езотерична красота. И по същия начин никога само за да угоди на епохата, не се е старал да бъде общодостъпен“¹¹⁷.

Общото ми заключение за творчеството на Щайгер през 1960-те е, че динамичните промени в хуманитарните науки през 1960-те подтикват Щайгер концептуално да се оттегли изцяло във времето около и преди 1800 г. Подходът му загубва своята привлекателност, а класицизмът му започва да изглежда анахроничен.

¹¹¹ Ibid., S. 30.

¹¹² STAIGER, E. *Stilwandel*, S. 172.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ „За едно стихотворение на Георг Тракъл“ (STAIGER, E. *Spätzeit*, S. 271–294).

¹¹⁵ Ibid., S. 287.

¹¹⁶ Ibid., S. 271–272, 274, 280–281, 283, 287.

¹¹⁷ Ibid., S. 293–294.

ЛИТЕРАТУРА

АНГЕЛОВ, А. В. *Историчност на визуалния образ*. София: самиздат, 2009. [ANGELOV, A. V. *Istorighnost na vizualniya obraz*. Sofia: samizdat, 2009.]

АНГЕЛОВ, А. *Филология, литература и символна география на Европа: Ерих Аuerбах, Лео Шпитцер, Едуард Саид, Стефан Цвайг и Хуго фон Хофманстал*. София: б. и., 2022. [ANGELOV, A. *Filologiya, literature i simvolna geografiya na Evropa: Erich Auerbah, Leo Shpittser, Eduard Said, Stefan Tsvayg i Hugo fon Hofmanstal*. Sofia: b. i., 2022.]

АНТОВ, П. Неоавангардисткият спазъм на 90-те: контрамодерни рефлексии в българската проза. – В: *Под знака на европейските културни диалози*. В памет на проф. Боян Ничев. Ред. Хр. Балабанова, Б. Минков, Д. Григоров. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007, с. 442–452. [ANTOV, P. Neoavangardistkiyat spazam na 90-te: kontramoderni refleksi v balgarskata proza. – V: *Pod znaka na evropeyskite kulturni dialozi*. V pamet na prof. Boyan Nichev. Red. Hr. Balabaniva, B. Minkov, D. Grigorov. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2007, s. 442–452.]

ГАДАМЕР, Х. Г. *Истина и метод. Основни черти на една философска херменевтика*. Прев. Дим. Денков. Плевен: ЕА, 1997. [GADAMER, H. G. *Istina i metod. Osnovni cherti na edna filosofska hermenevtika*. Pleven: EA, 1997.]

ГОЛЕНИЩЕВ-КУТУЗОВ, И. *Данте*. Москва: Молодая гвардия, 1967. [GOLENISHEV-KTUTZOV, I. *Dante*. Moskva: Molodaya gvardiya, 1967.]

КАНТ, И. *Критика на способността за съждение*. Прев. Ц. Торбов. София: Издателство на Българската академия на науките, 1980. [KANT, I. *Kritika na sposobnostta za sazhdenie*. Prev. Ts. Torbov. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, 1980.]

ОРТЕГА-И-ГАСЕТ, Х. Идеята за театър (Едно съкращение). Прев. Т. Нейков. – В: Х. ОРТЕГА-И-ГАСЕТ. *Естетически есета*. София: Наука и изкуство, 1984, с. 352–382. [ORTEGA-I-GASET, H. Ideyata za teatar (Edno sakrashtenie). Prev. T. Neykov. – V: H. ORTEGA-I-GASET. *Esteticheski eseta*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984, s. 352–382.]

ОРТЕГА-И-ГАСЕТ, Х. Идеята за театър (Едно съкращение). Прев. Т. Нейков. – В: Х. ОРТЕГА-И-ГАСЕТ. *Есета*. Т. 2. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993, с. 194–220. [ORTEGA-I-GASET, H. Ideyata za teatar (Edno sakrashtenie). Prev. T. Neykov. – V: H. ORTEGA-I-GASET. *Eseta*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 1993, s. 194–220.]

ПЕНЧЕВ, Б. *Прогресисти и консерватори. Темпорални модели в българската литература от края на 40-те до 70-те години на XX в.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2023, с. 140–225. [PENCHEV, B. *Progresisti i konservatori. Temporalni modeli v balgarskata literatura ot kraya na 40-te do 70-te godini na XX v.* Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2023, s. 140–225.]

ШАПИРО, М. Понятието стил. – В: М. ШАПИРО. *Художник, общество, стил. Избрани студии и статии*. Прев. Н. Георгиев. София: Български художник, 1993, с. 238–279. [SHAPIRO, M. Ponyatiето stil. – V: M. SHAPIRO. *Hudozhnik, obshtestvo, stil. Izbrani studii i statii*. Prev. N. Georgiev. Sofia: Balgarski hudozhnik, 1993, s. 238–279.]

ЩАЙГЕР, Е. Проблемът за обратата на стила. Прев. Б. Атанасов. – *Литера-*

турна мисъл, XXVIII, 1984, кн. 5, с. 109–117. [SHTAYGER, E. Problemat za obrata na stila. Prev. B. Atanasov. – *Literaturna misal*, XXVIII, 1984, kn. 5, s. 109–117.]

ARMEIN, U. Diskurs der Mitte. Antimoderne Dichtungstheorien in der Schweizer Germanistik vor und nach 1945. – *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* (IASL), Jg. 26 (2001), H. 1, S. 36–57.

BAßLER, W. “Verstehen und Interpretieren” oder “Verstehen als Grundlage der Interpretation”. Ideen über Diltheys Begriff des Verstehens. – In: J. RICKES, V. LADENTHIN, M. BAUM (Hrsg.). *1955–2005: Emil Staiger und “Die Kunst der Interpretation” heute*. Bern [u. a.]: Peter Lang, 2007, S. 189–201.

BECHER, U. A. J. *Geschichte des modernen Lebensstils. Essen–Wohnen–Freizeit–Reisen*. München: Beck, 1990.

BERGHAHN, K. L. Wortkunst ohne Geschichte: Zur werkimmanenten Methode der Germanistik nach 1945. – *Monatshefte*, vol. 71, No. 4 (Winter 1979), S. 387–398.

BEUTLER, E. *Essays um Goethe*. Frankfurt/Main–Leipzig: Insel Verlag, 1995.

BÖHLER, M. Die Kunst der Interpretation als Interpretation zur Kunst – oder die dorische Vorzensur. – In: RICKES, J. (Hrsg.). *Bewundert viel und viel gescholten. Der Germanist Emil Staiger*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2009, S. 63–83.

BÖSCHENSTEIN, B. Emil Staigers *Grundbegriffe*: ihre romantischen und klassischen Ursprünge. – In: *Zeitenwechsel. Germanistische Literaturwissenschaft vor und nach 1945*. W. Barner und C. König (Hrsg.). Frankfurt/Main: Fischer Taschenbuch, 1996, S. 268–281.

BÖSCHENSTEIN, B. Emil Staiger als Übersetzer von Sophokles und Aischylos. – In: J. RICKES (Hrsg.). *Bewundert viel und viel gescholten. Der Germanist Emil Staiger*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2009, S. 131–140.

BRENNER, P. J. *Das Problem der Interpretation Eine Einführung in die Grundlagen der Literaturwissenschaft*. Tübingen: De Gruyter, 1998.

BREUER, S. *Anatomie der konservativen Revolution*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1993.

BUCHER, A. Zur Rezeption der klassischen Moderne in der Schweizer Germanistik. Untersuchungen zu Ermatinger, Faesi, Muschg und Staiger – In: C. CADIFF, M. GAMPER (Hrsg.). *Schreiben gegen die Moderne. Beiträge zu einer kritischen Fachgeschichte der Germanistik in der Schweiz*. Zürich: Shronos, 2001, S. 65–83.

CASES, C. Emil Staiger e l’arte dell’interpretazione. – In: C. CASES. *Saggi e note di letteratura tedesca*. Torino: Einaudi, 1963, p. 315–329.

CONRADI, K. O. Zwei Gedichte Goethes kritisch gelesen “Grenzen der Menschheit”, “Das Göttliche”. – In: K. O. CONRADI. *Literatur und Germanistik als Herausforderung. Skizzen und Stellungnahmen*. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1974, S. 154–185.

DISTELMAIER, O. *Fundamentalästhetik und Normativität Untersuchungen zu Emil Staigers Fundamentalpoetik im Hinblick auf Heinrich Rombachs “Strukturontologie” und Theodor W. Adornos “Ästhetische Theorie”*. München (Hochschulschrift), 1973.

ESCARPIT, R. *Das Buch und der Leser. Entwurf einer Literatursoziologie*. Köln: Westdeutscher Verlag, 1961.

GADAMER, H. G. *Gesammelte Werke*. Bd. I. Hermeneutik I. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. Tübingen: Mohr Siebeck, 1990.

GAMPER, M. Er schreibt für das Volk, nicht für die Masse. Die Ablehnung der gesellschaftlichen Moderne in der Schweizer Germanistik – Konzepte und Konsequenzen. – In: C. CADIFF, M. GAMPER (Hrsg.). *Schreiben gegen die Moderne. Beiträge zu einer kritischen Fachgeschichte der Germanistik in der Schweiz*. Zürich: Shronos, 2001, S. 85–110.

GELLEY, A. Staiger, Heidegger, and the Task of Criticism. – *Modern Language Quarterly*, 23.3 (1962), S. 195–216.

HERMAND, J. *Fünfzig Jahre Germanistik. Aufsätze, Statements, Polemiken 1959–2009*. Bern: Peter Lang Verlag, 2009.

JUNG, W. Neuere Hermeneutikkonzepte. Methodische Verfahren oder geniale Anschauung? – In: K.-M. BOGDAL (Hrsg.). *Neue Literaturtheorien. Eine Einführung*. 2., neubearb. Aufl. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1997, S. 159–180.

KANT's *Gesammelte Schriften*. Hrsg. von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Bd. V. Erste Abtheilung: Werke. Fünfter Band Kritik der praktischen Vernunft. Kritik der Urtheilskraft. Berlin [u. a.]: Reimer, 1913.

MUSCHG, W. Die Zerstörung der deutschen Literatur. – *Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz*. Abhandlungen der Klasse Literatur, Jahrgang 1956, Nr. 2, S. 21–49.

NEUMANN, M. Ins Abseits. Vom Genie zur Avantgarde. – In: A. HAARMANN, C. ROK (Hrsg.). *Wozu Literatur(-wissenschaft)? Methoden, Funktionen, Perspektiven*. Göttingen: Bonn University Press, 2019, S. 239–253.

PESTALOZZI, K. Überprüfte Erinnerung. Emil Staigers Interpretation von Goethes "Iphigenie auf Tauris". – In: RICKES, J. (Hrsg.). *Bewundert viel und viel gescholten. Der Germanist Emil Staiger*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2009, S. 29–39.

PIEPER, A. Klassisches Denken heute. – In: *Über das Klassische*. R. Bockholdt (Hrsg.), Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1987, S. 36–46.

PILZ, G., KAISER, E. (Hrsg.). *Literarische Wertung und Wertungsdidaktik*. Kronberg/Taunus: Scriptor Verlag, 1976.

RICKES, J. (Hrsg.). *Bewundert viel und viel gescholten. Der Germanist Emil Staiger*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2009.

ROSENBERG, R. *Verhandlungen des Literaturbegriffs. Studien zu Geschichte und Theorie der Literaturwissenschaft*. Berlin: Akademie Verlag, 2003.

RUSTERHOLZ, P. Adäquates Textverstehen? Fragen und Antworten Emil Staigers und Max Wehrlis. – In: RICKES, J. (Hrsg.). *Bewundert viel und viel gescholten. Der Germanist Emil Staiger*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2009, S. 115–129.

SCHÜCKING, L. L. *Soziologie der literarischen Geschmacksbildung*. Bern: Francke, 1961.

SIMMEL, G. Vom Wesen des historischen Verstehens. – G. SIMMEL. *Gesamtausgabe in 24 Bänden*. Bd. 16. *Der Krieg und die geistigen Entscheidungen. Grundfragen der Soziologie. Vom Wesen des historischen Verstehens. Der Konflikt der modernen Kultur. Lebensanschauung*. G. Fitzi, O. Rammstedt (Hrsg.). Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1999, S. 151–179.

- SNEIS, J. Der Begriff des Stils, 1968. Ein bisher unveröffentlichter Vortrag von Emil Staiger. – In: *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft*, 63 (2019), S. 93–103.
- SPINNER, K. H. Von der Werkinterpretation über die Rezeptionsästhetik zur Dekonstruktion. – In: H. V. GEPPERT und H. ZOPF (Hrsg.). *Theorien der Literatur: Grundlagen und Perspektiven*. Bd. I. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag, 2003, S. 259–269.
- STAIGER, E. Friedrich Sengle: Wieland. – *Trivium VIII*, 1950, Jahrgang, H. 1, S. 73–76.
- STAIGER, E. *Goethe*. Bd. 3. 1814–1832. Zürich und München: Atlantis Verlag, 1959.
- STAIGER, E. Das Problem der wissenschaftlichen Interpretation von Dichtwerken. – In: *Worte und Werte. Bruno Markwardt zum 60. Geburtstag*. Hrsg. G. Erdmann und Al. Eichstaedt. Berlin: De Gruyter, 1961, S. 355–358.
- STAIGER, E. *Goethe*. Bd. II. 3. Aufl. Zürich und München: Atlantis Verlag, 1962 [1956].
- STAIGER, E. Die glücklichen Augen. Rede an der Gedenkfeier für Ernst Beutler am 20. Februar 1961. – In: *Gedenkschrift für Ernst Beutler*. Zürich: Atlantis, 1962, S. 9–28.
- STAIGER, E. *Goethe*. Bd. III., 2. Aufl. Zürich und München: Atlantis Verlag, 1963 [1959].
- STAIGER, E. *Die Zeit als Einbildungskraft des Dichters. Untersuchungen zu Gedichten von Brentano, Goethe und Keller*. 3. Aufl. Zürich: Artemis, 1963 [1939].
- STAIGER, E. Deutsche Klassik. – In: F. WEHRLI (Hrsg.). *Das Erbe der Antike*. Zürich–Stuttgart: Artemis Verlag, 1963, S. 238–251.
- STAIGER, E. *Stilwandel. Studien zur Vorgeschichte der Goethezeit*. Zürich/Freiburg i. Br.: Atlantis Verlag, 1963.
- STAIGER, E. *Goethe*. Bd. I., 4. Aufl. Zürich: Atlantis Verlag, 1964 [1952].
- STAIGER, E. Dialektik der Begriffe Nachahmung und Originalität. – In: *Tradition und Ursprünglichkeit. Akten des III. Internationalen Germanistenkongresses 1965 in Amsterdam*. Hrsg. W. Kohlschmidt und H. Meyer. Bern und München: Francke Verlag, 1966, S. 29–38.
- STAIGER, E. *Geist und Zeitgeist. Drei Betrachtungen zur kulturellen Lage der Gegenwart*. Zürich: Atlantis, 1969.
- STAIGER, E. Andeutung einer Musterpoetik. – In: V. ŽMEGAČ (Hrsg.). *Methoden der deutschen Literaturwissenschaft. Eine Dokumentation*. Frankfurt am Main: Athenäum, 1971, S. 249–260.
- STAIGER, E. *Spätzeit. Studien zur deutschen Literatur*. Zürich: Artemis Verlag, 1973.
- STAIGER, E. Einige Gedanken zur Fragwürdigkeit des Wertproblems. – In: PILZ, G., KAISER, E. (Hrsg.). *Literarische Wertung und Wertungsdidaktik*. Kronberg/Taunus: Scriptor Verlag, 1976, S. 125–136.
- STAIGER, E. *Gipfel der Zeit: Studien zur Weltliteratur: Sophokles, Horaz, Shakespeare, Manzoni*. Zürich–München, Artemis Verlag, 1979.

STAIGER, E. Das Geburtsjahr 1770. Hölderlin, Hegel und Beethoven. – In: E. STAIGER. *Musik und Dichtung*. Zürich: Atlantis, 1980 [1947]. Vierte, um einen 2. Teil erweiterte Auflage, S. 165–185.

STAIGER, E. Der Begriff des Stils. Ein bisher unveröffentlichter Vortrag von Emil Staiger. Textedition Jörgen Sneis. – In: *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft*, 63 (2019), S. 104–115.

STEINER, G. Emil Staiger: “Gipfel der Zeit – Studien zur Weltliteratur – Sophokles, Horaz, Shakespeare, Manzoni”. – *Arcadia*, Jahrgang 15, 1980, H. 1, S. 62–63.

STRELKA, J. Emil Staiger: Spätzeit. Zürich und München: Artemis 1973, 319 Seiten. – *Colloquia Germanica*, v. 9, 1975, S. 349–351.

STRICH, F. *Deutsche Klassik und Romantik oder Vollendung und Unendlichkeit*. Ein Vergleich. Zweite vermehrte Auflage. München: Meyer & Jessen, 1924 [1922].

TASSO, T. *Werke und Briefe*. Übersetzt und eingeleitet von Emil Staiger. München: Winkler Verlag, 1978 [1972].

WEHRLI, M. Deutsche Literaturwissenschaft. – In: *Literaturwissenschaft und Literaturkritik im 20. Jahrhundert*. Felix Philipp Ingold (Hrsg.). Bern: Kandelaber, 1970, S. 9–34.

WIESE, B. v. Geistesgeschichte oder Interpretation. – In: R. GRIMM und J. HERMAND (Hrsg.). *Methodenfragen der deutschen Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WBG, 1973, S. 79–100.

ON THE OFFENSIVE AGAINST MODERNITY: EMIL STAIGER IN THE 1960s

Abstract. My purpose is to show how the values that guided Staiger in his attitude to literature and to society ceased to be relevant in the first half of the 1960s. I am also showing the more general shift taking place in research paradigms in literary studies and in social values. In the course of the chapter, I discuss how Staiger creates:

- his exemplary, ideal-type poetics;
- how it is related with normative poetics, written before 1800;
- how it renews statements of normative poetics through the modern historical attitude towards literary forms.

The poetics sketched by Staiger is exemplary, but not prescriptive and restrictive; it includes modern literary forms and is open to future ones. This setting is different from the hostility that Staiger often shows toward modern literature in his publications during the same decade. His understanding of style applies to literature and art as well as to the life of an epoch in general. He criticizes immanent interpretations, which are not based on historical knowledge of the literary work, but interpret it from the position of contemporary readers. According to Staiger, “the literary research begins only when we have reached the possibility of reading the literary work as its contemporaries.” His concept does not allow interaction with the past, because it assumes that modernity is inferior in value, that it is not equal to “classical time”. Condemnation of modernity and modern literature is an element of the rhetorical strategy of Staiger’s texts during the 1960s. Modern art is unable to create

moral models of community life, which classical art creates. Staiger's concept is of community life, where law and personal freedom are not in conflict. My general conclusion is that the dynamic changes in the humanities during the 1960s prompted Staiger to withdraw conceptually entirely from the contemporaneity. His approach loses its appeal, and his classicism begins to look anachronistic.
Key words: anti/modernity, style, interpretation, classicism, Zeitgeist

Angel V. Angelov, Prof. DSc.

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenki Prohod Blvd., Block 17, Sofia 1113, Bulgaria

E-mail: valentangel@abv.bg